

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРИУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ОСВІТИ**

Д
 ахисту допустити:
Завідувач кафедри
_____ Голук О.А.
(підпис) (ПІБ завідувача кафедри)
« 22 » грудня 2023 р.

**ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ
МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ НА УРОКАХ МИСТЕЦТВА**

Кваліфікаційна робота
здобувача вищої освіти другого
(магістерського) рівня вищої освіти
освітньо-професійної програми
«Початкова освіта»
Зайдлер Ірини Валеріївни
Науковий керівник:
Присяжнюк Лариса Андріївна,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки та освіти
Рецензент:
Терновой О.А., директор КЗ
«Вінницький ліцей №27»
(м.Вінниця, Україна)

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою _____
Секретар ЕК _____
« _____ » _____ 20__ р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	7
1.1. Суть понять «культурна компетентність», «формування культурної компетентності», «формування культурної компетентності молодших школярів».....	7
1.2. Роль мистецької освіти в розвитку культурної компетентності молодших школярів.....	16
1.3. Стан сформованості культурної компетентності учнів початкових класів.....	23
Висновки до розділу 1.....	37
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ НА УРОКАХ МИСТЕЦТВА	39
2.1. Реалізація інтегративного підходу до формування культурної обізнаності молодших школярів на матеріалі мистецтва	40
2.2. Використання мистецтва у розвитку емоційного інтелекту особистості в контексті формування культурної компетентності.	51
2.3. Застосування діяльнісних форм і методів навчання у формуванні культурної компетентності молодших школярів на уроках мистецтва	64
2.4. Формування в учнів початкової школи комунікативних умінь культурної спрямованості засобами інтерактивних технологій	73
Висновки до розділу 2.....	82
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	85
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	91
ДОДАТКИ	99

ВСТУП

Трансформаційні зміни в українській державі актуалізують потребу в посиленні культуротворчої ролі освіти, мистецтва в розвитку гармонійної, різнобічної особистості, здатної адекватно орієнтуватися в різних сферах життєдіяльності, гармонізувати свої відносини із довкіллям. У світлі цього посилюється значення реалізації освітнього ідеалу «людини культури», яка володіє культурною компетентністю. Особливо це стосується молодших школярів, у зв'язку з тим, що культурна компетентність виступає необхідною передумовою успішності їх подальшої життєдіяльності в умовах складної взаємодії різних типів культур (у навчанні, спілкуванні, вихованні, розвитку тощо).

Основні ідеї й вимоги до організації процесу формування культурної компетентності знайшли відображення у Законах України «Про освіту» та «Про повну загальну середню освіту», Національній стратегії розвитку освіти тощо. Згідно з Резолюцією Європарламенту від 20.10.2022 р. мистецтво та культура відіграватимуть фундаментальну роль у зціленні та відбудові України [51]. Формування у школярів культурної компетентності, насамперед, передбачає формування в них культури міжособистісних відносин, оволодіння культурною спадщиною свого народу та людства загалом.

На підставі аналізу наукової літератури з'ясовано, що окремі аспекти проблеми формування культурної компетентності особистості широко висвітлено у психолого-педагогічній літературі. Так, у наукових працях визначено: теоретично-методологічні основи впровадження компетентнісного підходу в педагогічний процес сучасної школи (А. Андреев, В. Болотов, В. Булгакова, В. Лозова, О. Локшина, В. Сериков та ін.), формування культурної грамотності учнів початкових класів засобами мистецтва (Г. Атанов, О. Артамонова, Н. Волкова, В. Голобородько, В. Гнедешева, А. Католиков, Л. Масол, І. Міщенко, О. Пометун, Н. Тіпухова та ін.), проблеми компетентнісного підходу в сучасній освіті (В. Байденко,

І. Бех, Н. Бібік, О. Овчарук, О. Локшина), перелік та зміст ключових компетентностей (Т. Волобуєва, О. Овчарук, О. Пометун, І. Родигіна, О. Савченко та ін.), зміст і структура культурної компетентності молодших школярів (А. Василінич, Н. Побірченко, О. Побірченко та ін.); формування культурної компетентності школярів (О. Дубасенюк), формування соціокультурної компетентності молодших школярів на уроках української мови (Н. Максименко), формування культурної компетентності учнів початкової школи (С. Кондратенко, Н. Смоляннюк, О. Побірченко та ін.).

Актуальність дослідження проблеми формування культурної компетентності в молодших школярів зумовлена наявністю суперечностей між визначеним у Концепції НУШ завданням щодо формування культурної компетентності та необхідності пошуку ефективних засобів його вирішення; значним потенціалом використання педагогічних технологій з метою формування в здобувачів освіти культурної компетентності та необґрунтованості організаційно-педагогічних умов ефективності їх використання; наявності в теорії та практиці початкової школи пропозицій щодо проведення з молодшими школярами різноманітних форм роботи культурного спрямування та необхідності експериментальної перевірки їх ефективності; значним потенціалом мистецтва щодо формування культурної компетентності учнів та недостатньою підготовленістю вчителів до його реалізації в практичній діяльності.

Важливість ефективного формування культурної компетентності учнів, її значущість для життя в соціокультурному просторі, недостатнє вивчення проблеми формування культурної компетентності молодших школярів, зокрема на уроках мистецтва, зумовили вибір теми магістерського дослідження: *«Формування культурної компетентності учнів молодшого шкільного віку на уроках мистецтва»*.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати організаційно-педагогічні умови формування культурної компетентності молодших школярів, окреслити можливості їх реалізації в початковій школі.

Для досягнення мети визначено **завдання дослідження**:

1. На основі аналізу філософської, психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження визначити термінологічне поле дослідження. З'ясувати суть понять «культурна компетентність», «формування культурної компетентності», «формування культурної компетентності молодших школярів», розкрити зміст та структуру культурної компетентності учнів початкової школи.

2. Окреслити роль мистецької освіти в розвитку культурної компетентності молодших школярів.

3. Визначити критерії, показники та рівні сформованості культурної компетентності учнів початкових класів.

4. Теоретично обґрунтувати організаційно-педагогічні умови формування культурної компетентності молодших школярів, окреслити можливості їх реалізації в початковій школі.

Об'єкт дослідження – процес формування культурної компетентності учнів початкових класів.

Предмет дослідження – організаційно-педагогічні умови формування культурної компетентності молодших школярів на уроках мистецтва.

Методи наукового дослідження. Для досягнення мети та вирішення завдань дослідження було використано такі методи: *теоретичні* (аналіз, синтез, узагальнення, зіставлення наукових джерел та нормативних документів), що дозволило встановити ступінь наукової розробки, розкрити термінологічне поле дослідження, систематизувати та узагальнити погляди вчених щодо культурної компетентності та її розвитку в учнів початкових класів; *емпіричні* (включене спостереження, бесіда, анкетування, тестування, опитування, педагогічний експеримент, методи математичної обробки одержаних даних) з метою дослідження рівнів сформованості в молодших школярів культурної компетентності, узагальнення результатів.

Практичне значення результатів дослідження визначається тим, що робота актуалізує питання теорії та практики формування культурної компетентності учнів молодшого шкільного віку.

Матеріали дослідження доцільно *використовувати* у викладанні курсів «Педагогіка», «Новітні технології викладання освітніх галузей у початковій школі», «Методика викладання освітньої галузі «Мистецтво» у закладах вищої освіти, а також можуть використовувати вчителі початкової школи щодо організації освітнього процесу в початкових класах та здобувачі вищої освіти у процесі проходження педагогічної (виробничої) практики.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, результати й висновки дослідження *обговорено* на засіданнях кафедри педагогіки та освіти Маріупольського державного університету (2022-2023 рр.) та *оприлюднено на семінарах і конференціях* різних рівнів:

– науково-методичному семінарі *«Педагогічна майстерня майбутнього фахівця»*, що проводився кафедрою педагогіки та освіти Маріупольського державного університету;

– Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю *«Початкова освіта в парадигмі Нової української школи: виклики часу»* (Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, 27 квітня 2023 року);

– XII Міжнародній науково-практичній конференції *«Scientific progress: innovations, achievements and prospects»* (м. Мюнхен, Німеччина, 21-23.08.2023 року).

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено в 1 статті у збірнику наукових праць «Магістерські студії психолого-педагогічного факультету Маріупольського державного університету».

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного з розділів, загальних висновків, списку використаних джерел кількістю 72 найменувань, 5 додатків (на 12 сторінках).

Загальний обсяг кваліфікаційної роботи складає 110 сторінок, основний зміст представлено на 84 сторінках, який містить 2 таблиці, 31 рисуноків.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1 Суть понять «культурна компетентність», «формування культурної компетентності», «формування культурної компетентності молодших школярів»

У Законі України «Про освіту» наголошено, що «освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави... Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» [50].

Закон декларує компетентнісний вимір сучасної освіти, згідно чого її результатом мають стати сформовані в здобувачів освіти компетентності як «динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, проводити професійну та/або подальшу навчальну діяльність» [50]. До ключових компетентностей відносять і культурну компетентність.

Зауважимо, що компетентнісний підхід першочергову увагу звертає не на процес акумулювання знань, умінь і навичок, а на формування в учнях досвіду самостійної та творчої діяльності [67].

У Державному стандарті початкової освіти зазначено, що «метою початкової освіти є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості» [11]. У документі окреслено вимоги до обов'язкових результатів навчання здобувачів початкової освіти. У даному джерелі також передбачено долучення до процесу навчання діяльнісного підходу на об'єднуючій основі з домінуючими ігровими методами (перший цикл - 1-2 класи) та на інтегровано-предметній основі у другому циклі (3-4 класи). Результати навчання встановлюються з урахуванням компетентнісного підходу. До переліку 11 ключових компетентностей, окреслених як у Державному стандарті початкової освіти, так і в Типовій освітній програмі початкової школи, органічно входить культурна компетентність, що передбачає залучення до різних видів мистецької творчості (образотворче, музичне та інші види мистецтв) шляхом розкриття і розвитку природних здібностей, творчого вираження особистості [11; 57].

Як зазначено в порадику для вчителя «Нова українська школа», відповідно до загальної мети освіти місією початкової школи є різнобічний розвиток особистості дитини відповідно до її вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей, формування в неї культурних і морально-етичних цінностей, ключових і предметних компетентностей, необхідних життєвих і соціальних навичок, що забезпечують її готовність до продовження навчання в основній школі, життя у демократичному суспільстві [43, с. 13].

Пріоритетною є посилення виховної функції освіти, формування в освітньому процесі початкової школи в учнів морально-етичних, духовних якостей, поваги до прав і свобод людини, любові до Батьківщини, сім'ї, природи, що розглядається як один з найважливіших напрямків державної політики в сфері освіти. Важливим аспектом роботи з молодшими

школярами є формування в них основ загальної і національної культури, результатом чого є набута ними культурна компетентність.

З метою розкриття сутності і змісту поняття «культурна компетентність дітей молодшого шкільного віку» сконцентруємо увагу на поглядах та ідеях українських та зарубіжних науковців щодо тлумачення понять «компетентність», «культура», «культурна компетентність».

Так, в навчально-методичному посібнику для вчителів «Нова українська школа» поняття «компетентність» розглядається як «новоутворення суб'єкта діяльності – учня, його внутрішній резерв, який виявляється в системному прояві знань, умінь, здібностей, ставлень, взаємодії та особистісних якостей, що в сукупності забезпечують досягнення цілей діяльності в різних сферах» [38, с. 15].

Дослідники наголошують, що компетентність – це інтегративна якість високомотивованої особистості, що проявляється у готовності до реалізації особистісного потенціалу під час продуктивної діяльності, заснованій на знаннях і досвіді, які набуті протягом життя. Вони дозволяють особистості визначати, тобто ідентифікувати і розв'язувати, незалежно від контексту проблеми, характерні для певної сфери діяльності [56, с. 188].

У процесі дефінітивного аналізу зазначеного поняття нами виокремлені різні варіанти його тлумачення. Зокрема, поняття «компетентність» учені трактують як:

- якість особистості, яка проявляється в готовності до успішної професійної діяльності з урахуванням її соціальної значущості: здатність успішно задовольняти індивідуальні та соціальні потреби, діяти, виконувати поставлені завдання. Вона поєднує взаємовідповідні пізнавальні ставлення і практичні навички, цінності, емоції, поведінкові компоненти, знання і вміння, все те, що можна мобілізувати для активної дії (експерти програми «DeSeCo»);

- досвідченість суб'єкта в певній життєвій сфері (І. Бех);
- здатність суб'єкта до вирішення класу завдань (Ю. Швалб);

– загальна здатність особистості, що базована на набутих знаннях, досвіді, цінностях та уміннях, інтегративне, багатокомпонентне й багатогранне явище, що характеризує кожного індивіда як суб'єкта, який реалізується в практичній діяльності (О. Тімець);

– здатність особистості до продуктивної та ефективної діяльності (О. Штепа);

– якість особистості, яка здобула освіту певного ступеня, що виявляється в готовності на її основі до успішної діяльності з урахуванням соціальної значущості та соціальних ризиків, які можуть бути пов'язані з цією діяльністю (Ю. Татур)

– інтегральна характеристика особистості, яка володіє узагальненими способами дій, а також ціннісними орієнтаціями, здібностями й особистісними якостями, що забезпечують можливість ефективної реалізації знань, умінь і досвіду в практичній діяльності (Г. Папуткова);

– реалізована у діяльності компетенція, інтегральна характеристика особистості, яка проявляється у діяльності (ситуації) і визначає успіх і відповідальність за результати діяльності (М. Ільзова).

Отож, дослідники тлумачать компетентність з позиції підходу до знань як інструменту вирішення життєвих проблем, прийняття рішень у різних сферах життєдіяльності людини. Компетентність же – це загальна здібність, що ґрунтується на знаннях, досвіді, цінностях, набутих завдяки навчанню, вихованню, інтеграції у простір соціальних і культурних відношень, міжособистісної інтеграції та спілкування [19, с. 92]. У роботах науковців акцентується увага на аксіологічному і соціокультурному вимірах компетентності – готовності до самостійної діяльності відповідно до світоглядних установок і ціннісних орієнтацій особистості, з одного боку, і соціокультурних координат, з іншого; підкреслюється визначальний показник компетентності – її інтегративність.

В умовах інтеграції української освіти в Європейський освітній простір актуалізується важливість культурної компетентності особистості. Для

конкретизації сутності цієї дефініції необхідно розглянути його складову – поняття «культура».

У термінологічному словнику з культурології зазначено, що «культура» походить від латинської «*cultura*» і означає (обробіток, культивування землі, шанування, догляд, освіта) – сукупність практичних матеріальних і духовних надбань суспільства й людини, що втілюються в результатах продуктивної діяльності [23, с. 96].

У вузькому розумінні «культура» – сфера духовного життя суспільства, що охоплює насамперед систему виховання, освіти, духовної творчості (особливо мистецької), а також установи й організації, що забезпечують їх функціонування (школи, заклади освіти, клуби, музеї, театри, творчі спілки, товариства тощо). Водночас під культурою розуміють рівень освіченості, вихованості людей, а також рівень опанування певною галуззю знань або діяльністю (культура виробництва, праці, мови; правова, моральна, естетична культура, культура побуту тощо). Джерело культури – суспільна праця, здатна практично й духовно перетворювати дійсність і власне людину» [4, с. 4]. Н. Бібік розглядає культуру як сукупність усіх видів перетворювальної діяльності людини і суспільства, а також результатів цієї діяльності, що втілилися в матеріальних і духовних цінностях.

У наукових джерелах *культурна компетентність* визначається як здатність учня аналізувати та оцінювати досягнення національної та світової культури, орієнтуватися в культурному та духовному контексті сучасного суспільства, застосовувати методи самовиховання, орієнтовані на загальнолюдські цінності. За висновками дослідників, культурна компетентність є основною серед усіх компетентностей, вона дає можливість забезпечити засвоєння усіма об'єктами освітнього процесу гуманітарних і культурних цінностей [2, с. 47-52]. Джерелом формування культурної компетентності виступають культурні надбання, цінності української нації та усього людства як сукупність загальнолюдських норм і цінностей.

Культурна компетентність є однією з ключових у формуванні особистості молодшого школяра. Вона визначає здатність учнів аналізувати й

оцінювати досягнення національної та світової культури, вміння орієнтуватися в культурному та духовному контекстах сучасного суспільства, здатність застосовувати методи самовиховання, орієнтовані на загальнолюдські цінності, бути патріотом своєї Батьківщини [2, с. 47-52]. Вона також передбачає залучення здобувачів освіти до різних видів мистецької творчості, а саме: образотворчого, музичного та інших видів мистецтв шляхом розкриття і розвитку природних здібностей, творчого вираження особистості учня. У процесі формування культурної компетентності діти молодшого шкільного віку навчаються співіснувати та взаємодіяти з іншими в умовах полікультурного соціального середовища, керуючись національними й загальнолюдськими духовними цінностями.

Важливим у контексті дефінітивного аналізу поняття «культурна компетентність молодшого школяра» є з'ясування питання щодо його змісту та структури. Так, Н. Бібік визначає культурну компетентність дітей молодшого шкільного віку як комплексну властивість, що об'єднує у своїй структурі інформаційний, операційно-діяльнісний, аксіологічний та креативний компоненти [2, с. 49]. Розгорнуту характеристику культурної компетентності пропонує Л. Лісіна, вважаючи її складовою загальної освіченості молодших школярів разом із функціональною грамотністю. На думку дослідниці, культурна компетентність сприяє розвитку в учнів початкової школи здатності пояснювати явища дійсності, вільно орієнтуватися у світі культурних цінностей. Досягнення культурної компетентності, на переконання вченої, має стати заздалегідь спланованим результатом загальної початкової освіти [63].

Дослідники переконують, що важливим компонентом культурної компетентності молодшого школяра є здатність орієнтуватися у джерелах інформації, відбирати їх для розв'язання пізнавальних завдань за певними критеріями, провідним із яких повинна бути достовірність. Також до значущих компонентів цього поняття відносять здатність учнів молодшого шкільного віку пояснювати явища дійсності та орієнтуватися у важливих проблемах суспільного життя (сутності проблем, причинах їхнього

виникнення, думках тощо їхнього розв'язання), здатність орієнтуватися в світі соціальних, моральних, естетичних цінностей [11].

Зазначимо, що в оволодінні культурною компетентністю учнями початкової школи велику роль відіграє інтегрований курс «Мистецтво». На основі аналізу наукових праць (Л. Гриневич, І. Єрмакова, Л. Масол, А. Омельченко та ін.) нами з'ясовано особливості щодо формування в молодших школярів культурної компетентності засобами мистецтва. Зокрема, уточнено, що процес набуття зазначеної компетентності здійснюється через спілкування особистості з культурними та художніми цінностями. Крім цього встановлено, що в процесі загального духовного розвитку молодших школярів їхні знання, уміння, навички в галузі мистецтва, культури, практичний досвід, ціннісні художні орієнтації за певних умов трансформуються в художньо-естетичні компетентності – органічні складові їхньої життєвої компетентності.

Рівень розвитку художньо-естетичних компетентностей особистості характеризується комплексом взаємопов'язаних компонентів. Це комбінація інтересів, мотивів, ставлень, знань, умінь, які відображають інтегровані (загальні та обов'язкові) результати навчання в освітній галузі «Мистецтво» та сформовані особистісні якості молодших школярів. Тобто компетентності, які формуються у процесі вивчення освітньої галузі «Мистецтво», мають особистісно-діяльнісний та інтегративний характер.

У контексті нашого дослідження вважаємо значущим і той факт, що в новій українській школі приділено значну увагу розвитку творчості (креативності) та емоційного інтелекту – наскрізним умінням особистості, необхідних їй упродовж життя (за висновками світових експертів) та визначених Законом України «Про освіту» (стаття 12), якостей, що активно розвиваються у процесі таких видів мистецької діяльності, як спів, малювання, гра на дитячих музичних інструментах, імпровізація, інсценізація, активне сприймання творів мистецтва для розуміння їх впливу на людину. У Державному стандарті початкової освіти та Типових освітніх програмах (мистецька освітня галузь) зроблено акцент на формуванні в

межах цієї освітньої галузі таких мистецьких умінь, які б ефективно сприяли розвитку дитячої творчості, творчому та особистісному самовираженню, активному (діяльнісному) збагаченню емоційного досвіду.

Ученими доведено, що молодший шкільний вік є сприятливим періодом для розкриття творчих здібностей учнів, формування у них естетичних смаків, переконань засобами різних видів мистецтва. Науковці та практики доходять думки, що цей вік у цілому є сенситивним для культурного розвитку учнів. Відбуваються зміни в умовах життя молодших школярів, ігрову діяльність замінює навчальна діяльність, більш значущою стає потреба у спілкуванні з однолітками.

Для молодшого шкільного віку характерними є важливі новоутворення, які впливають на формування культурної компетентності учнів. Це, зокрема, розвиток та якісні перетворення психіки, удосконалення пізнавальних процесів, а саме: пам'яті, мислення, уваги, сприйняття, уяви, мовлення. В цей період (6-10 років) відбувається розвиток таких важливих для подальшого шкільного життя психічних процесів, як рефлексія, внутрішній план дій, довільна увага, пам'ять, уява, вміння спостерігати [66, с. 164]. Молодший шкільний вік – період формування характеру й таких вольових якостей, як дисциплінованість, стриманість, наполегливість, організованість, цілеспрямованість, вимогливість до себе та до інших, морально-етичної самооцінки, яка сприяє контролю власної діяльності та вибору поведінки, збагаченню власного соціокультурного досвіду.

Для учнів молодшого шкільного віку характерними є активна соціалізація та адаптація до нових умов – навчання, засвоєння соціальних та культурних норм, цінностей, правил. Навчальній діяльності властивий соціально-комунікативний характер: важливість та можливість співпрацювати в групі, класі, виконувати соціальні ролі та функції, брати на себе відповідальність та взаємодіяти з іншими, вести діалог, пропонувати та відстоювати власні ідеї та думки, а також приймати позиції інших.

У цей період на якісно новому рівні реалізується потенціал розвитку дитини як активного суб'єкта, що пізнає оточуючий світ і самого себе,

набуває власного досвіду діяльності в ньому. Слід пам'ятати, що молодший шкільний вік – це сенситивний, а, отже, й важливий період для розвитку та виховання їх творчого мислення. А мислення в молодшому шкільному віці є основним психічним новоутворенням, яке сприяє розвитку всіх психічних процесів й особистості в цілому [64, с. 9].

Творче мислення розвивається тільки в тому випадку, коли учні стикаються з навчальними труднощами, для вирішення яких немає готових зразків. Продуктивність мислення залежить також і від створення оптимальної робочої атмосфери, творчого клімату. Ключовими ознаками творчого мислення молодших школярів є: уміння генерувати нові ідеї, знаходити альтернативні підходи та шляхи вирішення навчальних завдань; уміння вдосконалювати та втілювати власні ідеї; уміння долати психологічну інерцію мислення [7, с. 27]. З розвитком творчого мислення в молодших школярів закладаються прийоми розумової діяльності та формуються мисленнєві дії [64, с. 8].

Молодший шкільний вік є сприятливим для формування мотивів учіння, розвитку стійких пізнавальних потреб й інтересів, продуктивних прийомів і навичок навчальної роботи, «вміння вчитися», для розвитку навичок самоконтролю, самоорганізації та саморегуляції, становлення адекватної самооцінки, розвитку критичності по відношенню до себе та оточуючих тощо [14, с. 216]. Л. Виготський наголошує, що центром свідомої діяльності є мислення молодшого школяра. Адже саме мислення допомагає розвивати й інші пізнавальні процеси особистості [64, с. 6].

Отже, на практиці культурна компетентність виявляється у здатності розуміти, спілкуватися й ефективно взаємодіяти з людьми в різних культурних контекстах. Крім цього слід зазначити, що ця якість передбачає залучення учнів до різних видів мистецької творчості (музичного, образотворчого та інших), що відбувається за умов розвитку природних здібностей та творчого вираження власного «Я». Отже, музичне та образотворче мистецтво є важливим засобом формування культурної компетентності.

1.2 Роль мистецької освіти в розвитку культурної компетентності молодших школярів

Мистецька освіта, на думку багатьох науковців, є важливим чинником формування загальної культури учнів. Так, О. Комаровська зазначає, що «мистецька освіта, крім того, що продовжує виконувати притаманне їй завдання художнього та загально-естетичного розвитку особистості, значною мірою впливає на формування її як творця культури життя в цілому – в усіх сферах, що якнайкраще сприяє самопізнанню, необхідному сучасній людині в її пошуках духовності» [18, с. 11].

Нині ця освітня сфера позиціонується як універсальний естетико-виховний й особистісно-розвивальний компонент освіти, що спричиняє розгляд педагогіки мистецтва і як всеохопний фактор цілісного розвитку особистості. Це, як відомо, є сутністю художньо-образної природи мистецтва, палітри різних його видів, пізнання яких базується на переживанні й творенні через переживання цінностей особистості, що «пізнає мистецькі твори через сприймання, занурення у процес створення власних художніх образів, їх оцінювання й формування ставлення до творів тощо. Саме цінності, що утворюються на підґрунті розвитку художньої емпатії та рефлексії пізнаного», зазначає О. Комаровська, складають основу духовного становлення [18, с. 11].

«Мистецтво відкриває нам внутрішній світ людини у всьому його багатстві та виявляє в ньому нове, несподіване, досі незнане. Воно дає знання про життя, про складні людські відносини, вчить розуміти інших людей і самого себе, жити, пробуджує у людині прекрасне... У процесі естетичного розвитку важливо навчити дітей розуміти й сприймати красу», зазначали науковці І. Куцик і Т. Медвідь [24, с. 94].

Зазначимо, що діалог людини з мистецтвом розвиває світогляд як органічне співіснування емоційності та інтелектуальності, чуттєвості та раціональності. Їхній природний ланцюжок можна представити так: знання – переконання – життєві принципи. О. Вишневський зауважує, що потрібно

«якомога частіше організовувати «зустріч» дитини з мистецькими творами високого гатунку і всілякими засобами оберігати її від спілкування з мистецтвом, що несе зло» [6, с. 497].

У своєму дослідженні О. Комаровська зазначає, що особливість різних видів мистецтва полягає - серед іншого – у їхній пізнавальній цінності. Через твори мистецтва учні відкривають для себе певні явища дійсності, які недоступні для сприймання будь-яким іншим способом. Основою змісту творів мистецтва перш за все є почуття, емоції, переживання, фантазії людей. Однак емоції та почуття не є абстрактними. Вони породжені оточуючою дійсністю, життєвими обставинами та подіям [24, с. 95].

Як зазначалося в п.1.1, сучасна освіта орієнтована передусім на розвиток особистості. Культурна компетентність учня відчутна у разі наявності в нього сталих ціннісних орієнтирів та прагнення до особистісного зростання: ці якості проявляються в тому, як «сприймає дитина красу та різноманітність світу в усіх його проявах, чи вміє адаптуватися у суспільстві... Для дітей будь-які емоції стають джерелом натхнення, адже вони щиро захоплюються грою, із задоволенням слухають казки, дивуються природним явищам, охоче малюють, співають та грають на музичних інструментах» [52].

Дослідниця Л.Масол зазначає, що «мистецька освітня галузь реалізується через інтегровані курси або навчальні предмети за окремими видами мистецтва (музичне мистецтво, образотворче мистецтво тощо) за умови реалізації упродовж циклу навчання всіх очікуваних результатів цієї галузі». Також науковець додає, що інтегрований курс «Мистецтво» здійснює важливий вплив на всесторонній розвиток учня: фантазії, здатності до синестезії, уяви. Застосування далеких і близьких емоційно-образних асоціацій, мовно-символічних аналогій і жанрово-стилістичних паралелей сприяє опануванню механізмів переносу знань і досвіду з однієї сфери в іншу [37, с. 26].

Конкретизацію зазначених думок знаходимо в Типовій освітній програмі (авт. кол. під кер. О. Савченко): «Метою навчання мистецтва у

школі є всебічний художньо-естетичний розвиток особистості молодшого школяра, освоєння ним культурних цінностей у процесі пізнання мистецтва, плекання поваги до української та зарубіжної мистецької спадщини; формування ключових, мистецьких предметних та міжпредметних компетентностей, необхідних для художньо-творчого самовираження в особистому та суспільному житті» [57, с. 57].

Аналіз Типової освітньої програми для 1-4 класів (авт. кол. під кер. О. Савченко) дає підстави стверджувати, що художньо-естетичний складник посідає важливе місце у змісті сучасної початкової освіти. Майже через усі освітні галузі початкової школи проходить лінія естетичного виховання, а культурна компетентність складає основу їхнього компетентнісного потенціалу. Утім якнайповніше формування в молодших школярів культурної компетентності забезпечується мистецькою освітньою галуззю через інтегрований курс «Мистецтво». У процесі аналізу програми інтегрованого курсу було з'ясовано, що його зміст представлений трьома змістовими лініями, кожна з яких реалізує певне освітнє завдання.

Відповідно до Типової освітньої програми змістова лінія *«Художньо-творча діяльність»* орієнтує «на розвиток креативності та мистецьких здібностей молодших школярів завдяки практичному освоєнню основ художньої мови різних видів мистецтва та способів художньо-творчого самовираження... спрямована на формування... умінь застосовувати різні виразні засоби творення художніх образів, імпровізування... Змістова лінія *«Комунікація через мистецтво»* зорієнтована на соціалізацію учнів через мистецтво, усвідомлення... свого «Я» в ході позиціонування своїх мистецьких досягнень і можливостей. Реалізація цієї змістової лінії передбачає формування в учнів молодшого шкільного віку таких умінь, як презентувати себе... критично оцінювати себе і свої досягнення, взаємодіяти з іншими через мистецтво... у різних культурно-мистецьких заходах... Реалізація цієї змістової лінії передбачає формування уявлень, понять у молодших школярів щодо можливостей і способів регуляції свого емоційного стану завдяки мистецтву. Ознайомлення учнів з творами

мистецтва, у тому числі й українських митців, передбачає змістова лінія «Сприймання та інтерпретація мистецтва», яка спрямована на пізнання духовних цінностей світового й національного значення. Її реалізація передбачає розвиток емоційної сфери молодших школярів, збагачення естетичного досвіду, формування в них умінь сприймати, аналізувати, інтерпретувати, оцінювати музичне та образотворче мистецтво, виявляючи до нього емоційно-ціннісне ставлення» [57, с. 57].

Слід наголосити, що реалізація завдань мистецької освітньої галузі передбачає дотримання інтегративного підходу у навчанні. Розкриємо шляхи його втілення відповідно до таких значень:

– вузьке – через узгодження програмового змісту в межах галузі між різними навчальними предметами. Необхідною умовою є автономне викладання предметів «Музичне мистецтво» та «Образотворче мистецтво»;

– широке – через узгодження предметів мистецької освітньої галузі зі змістом інших освітніх галузей. Так, сприймання музичного твору, фільму, мультфільму тощо у процесі вивчення інших предметів відбувається за умови дидактичної доцільності і коректності використання певного матеріалу [13, с. 3].

Формування культурної компетентності має відбуватися системно та послідовно впродовж усього періоду навчання на уроках з музичного та образотворчого мистецтва чи інтегрованого курсу «Мистецтво» із застосуванням методичного інструментарію у руслі втілення завдань мистецької освітньої галузі, послуговуючись доречними мистецькими тлумаченнями і зразками. У 4 класі передбачено здійснення інтегративно-предметної основи організації освітнього процесу з мінімалізацією відсотку ігрових методів та залучення дослідницьких, проблемно-пошукових та інших доцільних методів навчання. Ця обставина покликана до життя доцільні зміни та обрання методик, що формують в учнях вияв адекватного ставлення до ситуації, прояв відповідальності й ініціативи, готовність до командної діяльності тощо.

Формування культурної компетентності в учнів початкової школи безпосередньо пов'язано з розвитком у них емоційного інтелекту. Уміння ефективно використовувати емоційний інтелект є одним із ключових згідно з Концепцією Нової української школи. Уроки мистецтва неодмінно забезпечують розвиток емоційного інтелекту за умови, що він здійснюється цілеспрямовано протягом усього періоду навчання.

Результати дослідження С. Дерябіної та Н. Шатайло дозволяють визначити можливості мистецтва в розвитку особистості молодшого школяра. На думку авторів, система розвитку емоційного інтелекту засобами мистецтва складається з трьох компонентів:

«когнітивний – забезпечує формування знань про емоції, вміння їх ідентифікувати, аналізувати та встановлювати зв'язки між ними, розшифрувати емоційну інформацію;

емоційно-ціннісний – спрямований на усвідомлення значення власних емоцій і емоцій оточуючих;

поведінковий – визначає здатність до емпатії, асиміляції емоцій в мислення, вміння управляти власними емоціями та коригувати їх за допомогою мистецтва» [12, с. 1].

С. Дерябіна та Н. Шатайло також підкреслюють, що розвиток емоційного інтелекту здійснюється за умови системного навчання мистецтву завдяки планомірному осягненню мови мистецтва, здобуттю засобів творчого самовираження, послуговуючись художньо-творчою діяльністю у різноманітних її видах: малюванні, ліпленні, співі, музичних імпровізаціях тощо. Розвиток уміння інтерпретувати твори мистецтва сприяє формуванню розуміння мистецтва на чуттєвому рівні, а не на когнітивному.

Звернемо увагу і на позицію вже згаданих дослідників щодо ролі певних педагогічних технологій. На їхню думку, розвиток емоційного інтелекту прямопропорційно пов'язаний із застосуванням інтегративних художньо-педагогічних технологій. Варто задіяти загальні для природи мистецтва закономірності. Це динаміка та статика, ритм, симетрія та асиметрія, пропорційність, гармонійність, контраст і нюанс, рівновага. Для глибокого

осягнення образотворчого та музичного видів мистецтва інтегровальними категоріями є: почуття, афекти, емоції, образ, пафос. Для розумового (духовного) усвідомлення мистецьких творів інтегровальними категоріями є: композиція, напрям, стиль, жанр, форма [12, с. 1].

Слід зазначити, що мистецтво відіграє дуже важливу роль у розвитку емоційного інтелекту учнів молодшого шкільного віку, адже воно сприяє:

- творчому самовираженню зверненню до власного духовного та душевного стану особистості;
- характеристиці власних емоцій, віднадення власних резервів для відновлення творчого потенціалу можливостями художніх засобів;
- інтенсифікації наочно-образного мислення учня, залучаючи до занять із символами, образами в арт-техніках у процесі художньо-творчої діяльності;
- розвитку вмінь учня молодшого шкільного віку щодо осягнення власних емоцій, емоцій інших завдяки обміркуванню емоційного досвіду тощо.

Феномен емоційного інтелекту науковці розглядають як духовну здібність, що пов'язана із розумінням людиною власних переживань, а також переживань інших людей. Розвиток емоційного інтелекту під час занять мистецтвом передбачає набуття вміння керувати власними переживаннями, розпізнавати настрій іншої людини, її наміри. Розуміння емоційного стану, як свого, так й іншої людини, сприяє кращому взаєморозумінню [12, с. 2].

Ефективний вплив на розвиток емоційної сфери молодших школярів буде здійснювати діяльність, спрямована на формування різноманітних видів мислення, виховання мистецьких смаків, інтересів тощо, що реалізовуватиметься за умови активного сприймання учнями художніх образів, самостійного їх відтворення або у взаємодії з однокласниками та педагогом, виявлення власної позиції, здійснення творчого відбору художніх засобів тощо. Окрім вище зазначених умінь, що становлять основу культурної компетентності, у процесі навчання в початковій школі педагог

спрямовує свої зусилля на системне формування в молодших школярів виконавських умінь та навичок, серед яких:

- опанування графічними, живописними, декоративними техніками;
- розуміння й застосування правил композиції, кольорознавства, ліплення тощо в образотворчому мистецтві;
- вокальні та хорові навички в музичному мистецтві;
- елементарні акторські та хореографічні уміння в процесі рольових ігор, інсценізацій, рухів під музику, театралізацій тощо.

Наявність цих умінь і навичок є необхідною умовою для творчого самовираження здобувачів освіти в різних видах художньо-творчої діяльності.

Використання інтегрованого навчання сприяє формуванню й поліхудожніх умінь та якостей молодших школярів, а саме: здатності до порівняння мови різних видів мистецтва, уміння відтворювати різні явища за допомогою малюнка, жестів, музичних інтонацій, візуалізація музики, рухів тощо. Розвиток зазначених мистецьких умінь потребує особливого педагогічного підходу.

Провідними видами діяльності учнів відповідно до змістових ліній освітньої програми інтегрованого курсу «Мистецтво» є комунікація через мистецтво, художньо-творча діяльність, пізнання (сприймання та інтерпретація мистецтва), упродовж досягнення яких здійснюється кристалізування предметних мистецьких компетентностей – образотворчих, музичних тощо. Планомірне отримання учнями художнього досвіду відбувається у їхньому сталому (постійному) взаємозв'язку і формує розвиток культурної компетентності учнів.

Таким чином, мистецька освіта відіграє важливу роль в набутті учнями початкової школи культурних навичок. Вона здатна сформувати високодуховну особистість майбутнього, яка, активно впливаючи на середовище, у котрому проживає, може змінити світ на краще.

1.3 Стан сформованості культурної компетентності учнів початкових класів

Як зазначалося в попередніх параграфах, формування культурної компетентності учнів початкових класів передбачає розвиток у дітей обізнаності у сфері культури та здатності творчо самовиражатись у практичній діяльності. Це здійснюється шляхом залучення дітей до різних видів мистецької творчості, розкриття і розвитку їхніх природних здібностей, що веде до творчого вираження особистості. Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження дозволив виокремити основні критерії сформованості культурної компетентності молодших школярів. Зокрема, це такі:

- *емоційний критерій* (є індикатором розвитку емоційно-почуттєвої сфери дитини, визначає її здатність управляти емоціями, емоційно відгукуватися на побачене);
- *пізнавальний критерій* (відтворює ступінь розвитку інтелекту особистості та наявності системи культурологічних знань);
- *мотиваційно-діяльнісний* (вказує на характер поведінки дитини у загальнокультурному контексті);
- *комунікативний* (характеризує рівень розвитку вміння контактувати з іншими людьми в процесі міжособистісного й колективного спілкування, виражає мовленнєву культуру особистості).

До показників *емоційного критерію* сформованості культурної компетентності дітей молодшого шкільного віку відносимо наступні.

1. Емпатія і відкритість до інших культур: здатність учнів відчувати і розуміти почуття та думки людей з різних культур. Це допомагає їм бути відкритими до різних поглядів і переконань.
2. Розуміння емоцій: здатність розрізняти різні емоції – власні та інших людей, розуміти, як вони виникають і впливають на поведінку та взаємини між дітьми.

3. Саморегуляція емоцій: розпізнавання власних емоцій та адекватна реакція на них. Цей показник включає в себе вміння керувати власними емоціями, контролювати стрес, а також адаптуватися до змін у соціокультурному середовищі.

Показниками наступного критерію сформованості культурної компетентності молодших школярів – *пізнавального* – є такі.

1. Культурна обізнаність: володіння базовим розумінням інших культур, історію народів, їхніх традицій, мов та релігій.

2. Міжкультурна чутливість та сприйняття культурної різноманітності: відчуття та розуміння потреб, цінностей та переживань представників інших культур, уникаючи стереотипів та упереджень.

До показників *мотиваційно-діяльнського критерію* сформованості культурної компетентності відносимо:

1. Здатність до культурно осмисленої поведінки: готовність учнів до певних дій, заснованих на культурологічних знаннях та вміннях позиціонування себе як людини культури.

2. Участь у різноманітних культурних заходах. Це здатність свідомо, без примусу, на основі власних мотивів та інтересів брати участь у різноманітних культурних подіях, відвідувати культурні заклади.

Зупинимось ще на одному критерії – *комунікативному*. До основних показників цього критерію відносимо:

1. Сформованість мовних навичок: здатність грамотно висловлювати свої думки і почуття, вести бесіду, слухати співрозмовника та реагувати на його повідомлення; володіння мовними правилами та граматиною мови.

2. Навички міжособистісного спілкування: здатність встановлювати контакти з однолітками та дорослими, уміння залагоджувати конфлікти мирним шляхом; здатність до спільної діяльності та колективної роботи.

З урахуванням визначених критеріїв та їх показників були виокремлені рівні сформованості культурної компетентності учнів початкової школи: високий, середній, низький. Ці рівні відтворюють наявність і міру прояву критеріїв і показників культурної компетентності молодших школярів.

Високий рівень вказує на повноту й наявність майже всіх критеріальних показників; *середній рівень* виявляється у недостатньому прояві майже половини показників; *низький рівень* виражається у дуже слабкому прояві чи майже повній відсутності критеріальних показників.

З метою діагностики рівня сформованості культурної компетентності було проведено експериментальне дослідження, базою для якого став Броварський ліцей № 7 Київської області. У дослідженні взяли участь 25 учнів 3-4 класів.

Під час дослідження застосовувався комплекс методів, серед яких: адаптований тест «Діагностика емоційного інтелекту» Н.Холла, анкетування, педагогічне спостереження, тест «Піктограми», методика «Вибір».

З метою вивчення рівня розвитку емоційно-почуттєвої сфери дитини, її здатності управляти емоціями (емоційний критерій) було використано адаптовану до нашого дослідження методику «Діагностика емоційного інтелекту» Н. Холла (Додаток А). Діагностика побудована на загальних теоретичних уявленнях про емоційний інтелект. Ця методика містить 30 тверджень, кожне з яких складається з шести варіантів відповідей: «повністю не згодний/не згодна», «в основному не згодний/не згодна», «здебільшого не згодний/не згодна», «частково згодний/згодна», «в основному згодний/згодна» та «повністю згодний/згодна». Тест складається з 5 шкал: емоційна обізнаність, управління своїми емоціями, самомотивація, емпатія та розпізнавання емоцій інших людей. Для отримання результатів потрібно зіставити відповіді з ключем методики. У підсумку ми отримуємо п'ять показників, що належать до кожної зі шкал. Визначення кожного з чотирьох компонентів емоційного інтелекту особистості здійснюється відповідно до позитивних і негативних відповідей, що оцінюються від -3 до + 3 балів включно. Якщо усі відповіді збігаються з ключем, то сумарний бал не може перевищувати 90 балів. Кінцева кількісна вираженість кожної шкали визначається шляхом складання всіх відповідей, які збігаються з ключем. Відповідно, рівні парціального емоційного інтелекту можуть бути високим (14 і більше балів), середнім (8 – 13 балів) та низьким (7 і менше балів).

Інтегративний рівень емоційного інтелекту з урахуванням домінуючого знаку визначається за наступними кількісними показниками: 70 і більше – високий, 40-69 – середній, 39 і менше – низький.

Відповідно до шкал діагностування емоційного інтелекту Н. Холла отримано наступні результати.

За 1-ою шкалою *«Емоційна обізнаність»* (пункти 1, 2, 4, 17, 19, 25): діти здатні виявляти позитивні і негативні емоції. Саме завдяки негативним емоціям вони розуміють, що необхідно змінювати у власному житті. Вміють аналізувати свої негативні почуття, тобто, що їх засмутило, що викликало роздратування, але управляти, стримувати свої емоції не можуть, що пояснюється особливостями їхнього віку.

За 2-ою шкалою *«Управління своїм емоціями»* (пункти 3, 7, 8, 10, 18,30): учням відносно легко впоратися зі своїми емоціями, коли вони розуміють суть завдань, але їм складно переключитися з негативних емоцій на позитивні. Тому цей фактор є причиною послабленого контролю за власними емоціями.

За 3-ою шкалою *«Самотивація»* (пункти 5, 6, 13, 14, 16, 22): учні проявляють ініціативу, готові творчо вирішувати завдання чи проблеми. Тому під час виконання завдань вони виявляють радість та зосереджений спокій, оскільки їх не лякають труднощі. Однак, якщо складно виконати завдання, дітям важко впоратися з негативними емоціями.

За 4-ою шкалою *«Емпатія»* (пункти 9, 11, 20, 21, 23, 28): молодші школярі зі співчуттям ставляться до проблем інших людей, відчувають їх емоції не тільки за зовнішнім виявленням (вираз обличчя), але й внутрішньо. У спілкуванні з однокласниками інколи не розуміють їхні потреби, оскільки не всі діти можуть сказати про них відкрито.

За 5-ою шкалою *«Розпізнавання емоцій інших людей»* (пункти 12, 15, 24, 26, 27, 29): учні початкової школи здатні заспокоїти однокласника/однокласницю, коли ті засмучені, деякі діти можуть підняти настрій своїм друзям. Але бажання інших людей часто є не зрозумілим для

них, оскільки не всі діти відкриті – відверто говорять, що в них трапилося чи чого вони хочуть, серед них є замкнуті, сором'язливі, невпевнені в собі.

Аналіз результатів застосування методики дав можливість визначити 3 рівні сформованості емоційного інтелекту учнів початкових класів за кожною з 5-ти шкал.

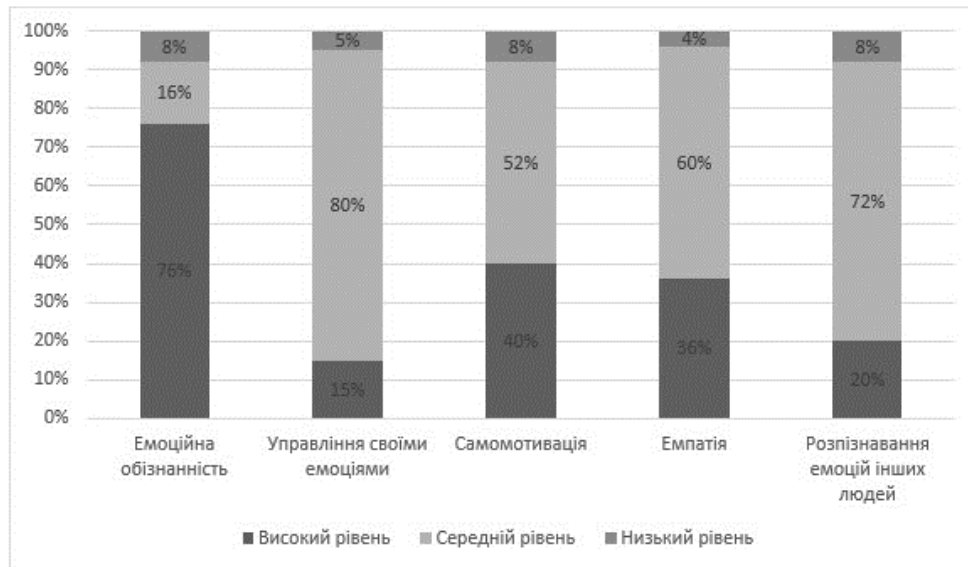

Рис. 1.1 Рівні сформованості компонентів емоційного інтелекту (за методикою «Діагностика емоційного інтелекту» Н. Холла)

На основні інтерпретації отриманих даних високий рівень емоційного інтелекту за 1-ою шкалою «Емоційна обізнаність» продемонструвало 76% школярів (19 осіб). Середній рівень емоційної обізнаності – 16% (4 особи). Низький рівень емоційної обізнаності – 8% (2 особи). При високому рівні емоційної обізнаності в учнів розвинена емоційна самосвідомість, вони відчують внутрішню гармонію між своїми думками та емоціями, вправно керують своїми почуттями у спілкуванні з однокласниками. Середній показник: діти виявили позитивні та негативні емоції, вони розуміють сутність своїх почуттів, оскільки ця обізнаність допомагає їм у житті. Низькі показники емоційної обізнаності свідчать про незначну здатність осмислювати місце власних почуттів у навчанні та спілкуванні. У таких дітей є необхідність у пізнанні себе, невпевненість у своїх здібностях, помилкова думка щодо сприйняття себе іншими людьми, низький рівень рефлексії та осягнення внутрішнього світу інших людей.

За 2-ою шкалою «Управління своїми емоціями» високий рівень продемонстрували 16% (4 особи), середній рівень – 80% (20 осіб), низький рівень – 4% (1 особа). З'ясовано, що різним рівням управління емоціями властиві відповідні навички прийняття та контролю власних почуттів та емоцій, здатність застосовувати свої емоції у досягненні поставленої мети. У дітей із середнім рівнем даного показника розуміння власного психоемоційного стану й адекватне ставлення до того, що відбувається в навколишньому світі, є ситуативним, проявляється в конкретний момент.

За 3-ою шкалою «Самомотивація» високий рівень мають 40% (10 осіб), середній рівень – 52 % (13 осіб), низький рівень – 8% (2 особи). Відповідно до рівня самомотивації учнів проявляється і їхня орієнтованість на результат. Учні з високим рівнем виявляють велике прагнення в досягненні поставленої мети. Низький рівень самомотивації свідчить про відсутність в учнів бажання виконувати певну діяльність.

За 4-ою шкалою «Емпатія» високий рівень мають 36% (9 осіб), середній рівень емпатії – 60% (15 осіб), низький рівень емпатії – 4% (1 особа). Середній рівень емпатії в учнів свідчить про те, що вони уважні до зовнішніх емоційних сигналів і здатні не лише слухати, а й чути. Однак прояви цього спостерігаються не у всіх випадках. Учні з низьким рівнем емпатії не здатні зрозуміти почуття, потреби і проблеми інших людей. Учні з високим рівнем емпатії здатні максимально осягнути емоції інших людей, співпереживають їхньому емоційному стану і найчастіше виявляють готовність підтримати їх.

За 5-ою шкалою «Розпізнавання емоцій інших людей» мають високий рівень 20% (5 осіб), середній рівень – 72% (18 осіб), низький рівень – 8% (2 особи). Кожен із показників шкали передбачає певний рівень здатності учнів спрогнозувати динаміку подій, результати навчання та вміння правильно відреагувати на певну подію. Учні з низьким рівнем осягнення емоцій інших не наділені умінням переконання. Учні з середнім рівнем є вдячними слухачами, однак не завжди розпізнають емоції інших. Високий рівень розпізнавання емоцій інших передбачає наявність умінь, які допомагають

максимально відчуті й оцінені емоції інших, побачити ситуації та обставини з позиції іншої людини.

Узагальнення отриманих під час діагностики даних продемонструвало такі результати, що лише незначна частина опитуваних виявили низький рівень емоційного інтелекту (7%, 2-є дітей). Учням з таким рівнем властива нездатність визначити свій або чужий емоційний стан, для них невластиво брати відповідальність за свої почуття. Такі діти приховують свої почуття, здебільшого вони невпевнені і замкнені в собі, відчувають труднощі у визнанні своїх помилок, їм складно вибачитися, вони уникають тісних контактів з оточуючими, замінюють їх стосунками зі свійськими тваринами, піклуванням за рослинами, «спілкуються» з уявними друзями. Такі діти зазвичай неувважні слухачі: вони фокусуються на фактах, а не на почуттях.

Більша частина респондентів (56%, 14 дітей) продемонструвала середній рівень розвитку емоційного інтелекту. Їм притаманна вираженість окремих аспектів емоційного інтелекту та низький рівень розвитку інших його компонентів. Такі діти більшою мірою усвідомлюють та розуміють власні емоції та звертають увагу на поведінку інших, однак не здатні в повній мірі співпереживати й підтримувати людей з різними емоційними проявами.

У решти дітей (37%, 9 дітей) було виявлено високий рівень емоційного інтелекту. Дітям з високим рівнем емоційного інтелекту характерна відсутність чи незначна різниця в ієрархічній залежності окремих компонентів емоційного інтелекту. Діти легко розпізнають як свої емоції, так й емоції інших людей. Вони добре обізнані у своєму внутрішньому світі, управляють своєю поведінкою і впливають на поведінку інших.

Загальні результати щодо сформованості емоційного інтелекту представлені на рис. 1.2.

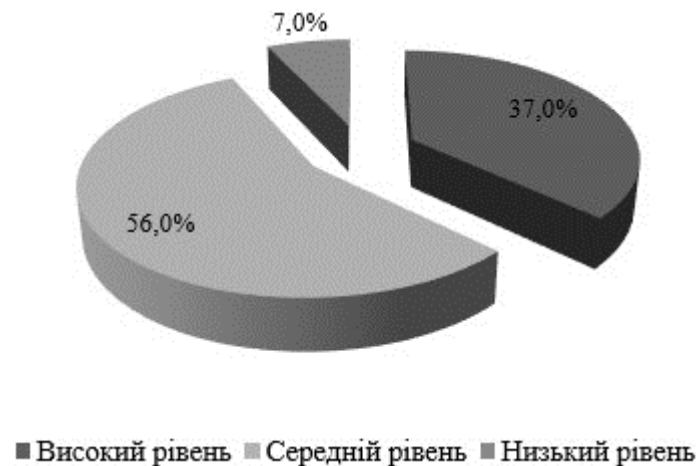

Рис. 1.2 Загальні результати щодо сформованості емоційного інтелекту

Для виявлення здатності молодших школярів до емоційного відгуку на певні об'єкти, предмети чи явища докілья ми використали тест «Піктограми» (Додаток Б), в процесі виконання якого діти за допомогою малюнків мали продемонструвати почуття, які виникають під час зіткнення з різними явищами та об'єктами (наприклад: весна, вчитель, сварка, кошеня, пожежа, квіти тощо). Аналіз результатів застосування методики дав можливість виділити 3 рівні сформованості здатності до емоційного відгуку.

Високий рівень цієї якості продемонструвало 16% опитуваних (4 особи). Такі діти виявили адекватне ставлення до спостережуваних об'єктів. Вони правильно відзначили позитивне чи негативне забарвлення пропонованих понять, орієнтуються у поняттях «добре», «погане», «прекрасне», «потворне». Наприклад, діти відмічають, що їм дуже подобається мистецтво та музика, весна та квіти, що свідчить про здатність насолоджуватися цими об'єктами, переживати естетичні почуття при їх безпосередньому сприйманні.

Школярі виявляють турботу та позитивне ставлення до кошеняти, малюка, що свідчить про розвиток емпатії. Так, діти відзначили, що «аварія», «пожежа» та «сварка» їм не подобаються, викликають почуття страху, відрази.

Середній рівень сформованості здатності до емоційного відгуку виявило 48% молодших школярів (12 осіб). Ці учні характеризуються нестійким ставленням до об'єктів та явищ оточуючого світу, не завжди

правильно визначають емоційну забарвленість запропонованих понять, часто плутаються у визначенні своїх ставлень до різних явищ. Наприклад, декілька школярів відмітили, що їм подобається музика, але не подобається мистецтво. Це свідчить про те, що у дітей відсутні знання про те, що музика – це один із видів мистецтва. Як і в попередньому випадку, слова «аварія», «пожежа», «сварка» та «синець» усвідомлюються адекватно і пов'язуються з почуттями небезпеки, загрози.

Низький рівень сформованості досліджуваної якості продемонструвало 36% респондентів (9 учнів). Такі діти виявили неадекватне ставлення до об'єктів і явищ навколишнього світу. Вони часто не відрізняють естетично привабливі об'єкти, явища, вчинки від непривабливих. Оцінка «дуже подобається» та «дуже не подобається» майже відсутня у цих дітей, в основному, вони оперували лише поняттями «подобається» та «не подобається». Деякі зі школярів продемонстрували позитивне ставлення до таких якостей, як обман та жадібність, що свідчить про те, що діти недостатньо орієнтуються в суспільних нормах поведінки. Двоє учнів продемонстрували негативне ставлення до кошеняти, мотивуючи це тим, що їм більше подобаються собаки. На нашу думку, такі відповіді свідчать, що в опитуваних ще не зовсім сформовані уявлення про те, що усе живе – прекрасне, вони не здатні «зчитувати» його естетичну інформацію. Така ситуація може бути спричинена відсутністю відповідних знань про предмети та явища навколишнього світу, на основі яких мало б формуватися адекватне ставлення до довкілля.

Для виявлення рівнів сформованості культурної компетентності учнів за пізнавальним критерієм ми використали анкету, яка містила запитання і завдання для з'ясування культурної обізнаності та міжкультурної чутливості опитуваних (Додаток В). Питання анкети спрямовувалися на виявлення у дітей розуміння, хто така «культурна людина», які пам'ятки культури вони знають, з'ясовувалося їхнє ставлення до людей іншої національності, необхідність відвідування культурних закладів тощо.

У процесі аналізу отриманих результатів анкетування нами з'ясовано,

що всі учні розуміють, якою має бути «культурна людина». Виконуючи завдання на створення «портрету» культурної людини (з'єднати стрілочками характеристики), діти визначили, що культурна людина це: освічена людина, прагне пізнати щось нове, знає історію та культуру свого та інших народів та однаково цінує їх, дотримується правил і моральних норм у взаєминах з оточенням, має потяг до прекрасного, любить природу і мистецтво, стежить за своїм зовнішнім виглядом, знає мови, грамотно і красиво розмовляє та ставиться з повагою до інших людей.

У наступних питаннях анкети учням пропонувалося назвати зображені пам'ятки культури та визначити в яких країнах вони знаходяться. Наприклад, Пізанська вежа – Італія, Ейфелева вежа – Франція, Софіївський собор – Україна. Всі діти відповіли на ці запитання правильно. А діти, які побували в цих країнах, із захопленням додали, яка неймовірна там краса. Так, наприклад, учні ділилися враженнями, що у Франції ввечері, коли вмикаються вогні на Ейфелевій вежі, здається, що ти потрапляєш у казкову країну велетнів, серед яких людина звичайного зросту не відчуває себе пригніченою, а навпаки – переживає прекрасні моменти від перебування поряд з величною спорудою. Переважна більшість дітей правильно виконали 3-є завдання: «Поєднай митця з країною, яку він представляє», оскільки на інтегрованих уроках із «Мистецтва» дітей знайомили з письменниками, композиторами, художниками – їхніми портретами, біографією, мистецькими творами. Наприклад, діти знають один з найвідоміших творів італійського композитора Антоніо Вівальді «Чотири пори року». Також їм відома Катерина Білокур – українська художниця, майстриня народного декоративного живопису, та такі її картини, як «Піони», «Цар-колос» тощо.

Отже, відповіді дітей показали, що 98% опитуваних орієнтуються в понятті «людина культури» та вміють розпізнавати пам'ятки культури та митців за картинами, музичними і літературними творами. Лише 2% учнів не впоралися із цим завданням.

На діагностику рівнів сформованості культурної компетентності за діяльнісним критерієм спрямовувалися 7-е, 8-е, 9-е, 10-е запитання анкети. У

процесі аналізу відповідей респондентів на запитання *«Чи любиш ти читати?»* з'ясувалося, що 70% дітей читають книжки із задоволенням, вони занурюються у казковий світ, долучаючи власну уяву. Учні називають такі твори, як В.Нестайко *«Пригоди у Лісовій школі»*, О.Гаврош *«Неймовірні пригоди Івана Сили, найдужчої людини світу»*, Туве Янсон *«Країна Мумі Троллів»* тощо. Без сумніву, художня література сприяє покращенню культурного рівня, збагачує їхній духовний світ, виховує уміння спілкуватися, допомагає дітям відрізнити добро від зла, співпереживати і співчувати тощо. Разом із тим 30% дітей, на жаль, не читають книжок, їх їм замінюють різні девайси – телефони, планшети, комп'ютери. Скоріш за все, така практика існує в їхніх сім'ях.

У 8-му питанні запитувалося: *«Чи відвідуєш з батьками культурні заклади – музеї, театри, картинні галереї, кінотеатри, фестивалі, бібліотеки?»* Як виявилось, 90% дітей постійно відвідують разом з батьками, бабусями, друзями культурні заклади. Більшість опитуваних відвідують частіше кінотеатри, бібліотеки та музеї, 10% учнів, на жаль, не мають можливості відвідувати культурні заклади з різних причин.

9-е і 10-е завдання звучали так: *«Які риси характеру тобі допомагають знаходити нових друзів?»*, *«Чи багато у тебе друзів?»*. Як показав аналіз дитячих відповідей, впоратися із цим завданням змогли 95% опитуваних. На думку дітей, у них багато друзів, тому що вони добрі, ввічливі, співчутливі, доброзичливі, уміють слухати та співпереживати, чесні, турботливі, виховані, енергійні та мають почуття гумору. Лише у 4% учнів важко знайти друзів, це пов'язано з тим, що дитина замкнута, скромна, має низьку самооцінку, сором'язлива тощо.

З метою діагностики здатності учнів до культурно осмисленої поведінки ми використали методику *«Вибір»* (Додаток Г).

Високий рівень сформованості досліджуваної якості виявили 48% дітей (12 учнів). У міркуваннях цих дітей простежується зв'язок між моральними поняттями *«дружба»*, *«порядність»*, *«справедливість»* та естетичними поняттями *«красивий»*, *«потворний»* тощо. Учні усвідомлюють, що

привабливими можуть бути лише високоморальні дії та вчинки. Так, школярі відзначають, що битися, смикати один одного, казати неправду «некультурно». Такі вчинки викликають в оточуючих негативні емоції, від них немає користі іншим людям. Серед позитивних виділяють такі вчинки: піклуватися про друга, приласкати кошеня, допомогти бабусі.

Середній рівень сформованості здатності учнів до культурно осмисленої поведінки продемонстрували 28% дітей (7 осіб). Ці діти не завжди можуть диференціювати хороші і погані вчинки. Вони інколи визначають як негативні бійку, обман, і поряд з цим – допомогу товаришеві з виконання домашнього завдання. Як хороший вчинок відмічається смикання дівчат за косички. При цьому необхідно відмітити, що такі хлопчики, як правило, виявляють дружнє ставлення, повагу до дівчат, проте поки що не чітко диференціюють, в яких вчинках вона може виявлятися.

Низький рівень досліджуваної якості виявили 24% учнів (6 осіб). Школярі не можуть чітко визначити хороші і погані вчинки, відповідають навмання, часто називаючи обман чи бійку хорошими вчинками, а допомогу іншим та щедрість – негативними. У дітей спостерігається недостатнє усвідомлення культурного контексту міжособистісних взаємин.

Рівень сформованості культурної компетентності за комунікативним критерієм досліджувався шляхом спостереження й анкетування, зокрема, на його діагностику спрямовувалися 5-е та 6-е запитання анкети. Питання мали на меті з'ясування готовності учнів спілкуватися та мати друзів чи приятелів іншої національності. Всі діти відповіли на ці питання однозначною позитивною відповіддю. Загальновідомо, що нині українське суспільство потужно консолідоване, не є винятком і діти. Також, можливо, ще й тому, що в наш надскладний час багато дітей знаходиться за кордоном у них з'явилися друзі іншої національності, яких вони хотіли б запросити до нашої мирної України, щоб познайомити зі своїм класом, учителькою, друзями, захопливою природою рідної землі тощо. Під час включеного спостереження з'ясовувалися рівні сформованості соціальних навичок опитуваних – вміння ефективно взаємодіяти з представниками інших культур, проявляючи

відкритість, толерантність, вміння слухати і розуміти інших, а також вміння спілкуватися і співпрацювати в різних міжкультурних ситуаціях.

Виявлено, що 15% дітей (4 учня), за якими здійснювалося спостереження, вміють не лише уважно слухати співрозмовника, а й відчують особливості його душевного стану. Більшість дітей 76% (19 учнів) виявили гарні навички комунікації та уміння не лише слухати, а й почути співрозмовника. Лише 7% (2 учнів) з усіх дітей, за якими спостерігалось, продемонстрували ознаки агресії. Така негативна поведінка викликана виникненням в родині дітей постійних конфліктних ситуацій.

Проведене дослідження дало можливість виділити рівні сформованості культурної компетентності у дітей молодшого шкільного віку (табл. 1.1.)

Таблиця 1.1 Рівні сформованості культурної компетентності учнів початкових класів (за встановленими критеріями)

Рівні	Емоційний критерій	Пізнавальний критерій	Мотиваційно-діяльнісний критерій	Комунікативний критерій
Високий	30%	29%	25%	32%
Середній	58%	56%	67%	63%
Низький	12%	15%	8%	5%

Узагальнення отриманих у результаті дослідження даних дозволили зробити розподіл усіх респондентів за рівнями сформованості культурної компетентності.

Високий рівень (28,4%, 7 учнів). Школярі продемонстрували стале культурно забарвлене ставлення до предметів та явищ оточуючого світу, виявили культурну обізнаність. Вони адекватно розпізнають позитивну або негативну сутність певних явищ і процесів. Такі учні максимально товарицьки налаштовані щодо однолітків, їм завжди вдається залагоджувати конфліктні ситуації. Вони демонструють стійку готовність підтримати інших: мотиви їх дій є моральними. Глибоко осягають відображені авторами настрої мистецьких творів.

Середній рівень (62,6%, 16 учнів). Для таких учнів характерне нестале

ставлення до об'єктів та явищ оточуючого світу. Своєрідність певних культурних понять вони визначають правильно, а деяких – ні, відчуваються невпевненими у визначенні власного ставлення до різних культурних явищ. Хоча такі діти найчастіше виявляють товариське ставлення до однолітків, натомість їм нелегко залагоджувати конфліктні ситуації.

Низький рівень (9%, 2 учнів). Діти демонструють часто байдуже або й негативне ставлення до оточуючого світу. Вони не здатні розрізнити культурні і некультурні вчинки. У таких дітей відсутнє розуміння сутності культурних категорій, уявлення їх нечіткі, часто хибні. Школярі, які виявили низький рівень сформованості культурної компетентності, відчужено або недоброчливо ставляться до своїх однолітків. Віддають перевагу асоціальним методам залагодження конфліктних ситуацій. Учні неспроможні досягнути гармонію у поведінки та вчинків оточуючих, а їхні власні дії переконливо доводять небажання дотримуватися моральних та етичних правил.

Узагальнені результати проведеного дослідження представлені на рис.1.3.

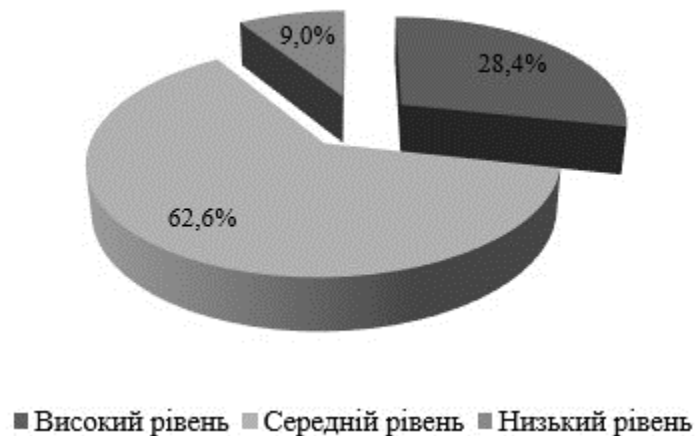

Рис. 1.3 Рівні сформованості культурної компетентності учнів початкових класів (за результатами констатувального етапу експерименту)

Результати проведеного дослідження дали змогу оцінити рівень сформованості культурної компетентності учнів початкових класів як такий, що потребує удосконалення і підтвердити припущення про необхідність проведення цілеспрямованої роботи з його формування.

Висновки до розділу I

У першому розділі кваліфікаційної роботи *«Теоретичні основи формування культурної компетентності учнів молодшого шкільного віку»* на основі вивчення наукової літератури обґрунтовано сутність поняття *«компетентність»*, яке визначено як динамічну комбінацію знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, проводити професійну та/або подальшу навчальну діяльність. Поняття *«культурна компетентність»* тлумачимо як здатність особистості аналізувати та оцінювати досягнення національної та світової культури, орієнтуватися в культурному та духовному контексті сучасного суспільства, застосовувати методи самовиховання, орієнтовані на загальнолюдські цінності. *Формування культурної компетентності молодших школярів* передбачає процес набуття здобувачами освіти здатності співіснувати в суспільстві, керуючись національними й загальнолюдськими духовними цінностями.

У розділі також розкрито значення мистецької освіти в розвитку культурної компетентності молодших школярів. Зауважено, що вона – серед іншого – має велику пізнавальну цінність. Твори мистецтва виховують в учнях такі важливі якості, як почуття, емоції, переживання тощо. Мистецька освітня галузь реалізується через інтегровані курси або навчальні предмети за окремими видами мистецтва.

Проаналізовано Типову освітню програму для 1-4 класів (авт. кол. під кер. О. Савченко), визначено, що максимальне формування в молодших школярів культурної компетентності забезпечується через інтегрований курс *«Мистецтво»*, зміст якого представлено такими змістовими лініями, як *«Художньо-творча діяльність»*, *«Комунікація через мистецтво»* та *«Сприймання та інтерпретація мистецтва»*, що реалізують певні освітні завдання.

Зазначено, що мистецька освіта передбачає формування у школярів емоційного інтелекту – групи ментальних здібностей, що включає розуміння

власних емоцій та емоцій оточуючих людей. Система розвитку емоційного інтелекту засобами мистецтва складається з трьох компонентів: когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового і сприяє творчому самовираженню особистості, формує атмосферу довіри, контакту зі своїм творчим «Я» тощо.

На підставі аналізу психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження виокремлено основні критерії сформованості культурної компетентності молодших школярів: емоційний, пізнавальний, мотиваційно-діяльнісний, комунікативний. Визначено показники цих критеріїв. З урахуванням названих критеріїв та їхніх показників виокремлено рівні сформованості культурної компетентності учнів початкової школи: високий, середній, низький. Ці рівні відтворюють наявність і міру прояву критеріїв і показників культурної компетентності молодших школярів.

З метою діагностики рівня сформованості культурної компетентності було проведено експериментальне дослідження, базою для якого став Броварський ліцей № 7 Київської області. У дослідженні взяли участь 25 учнів 3-4 класів. Під час дослідження застосовувався комплекс методів, зокрема: адаптований тест Н.Холла «Діагностика емоційного інтелекту», анкетування, педагогічне спостереження, тест «Піктограми», методика «Вибір».

У процесі експериментального дослідження були виявлені такі рівні сформованості культурної компетентності дітей молодшого шкільного віку: високий рівень (28,4%, 7 учнів), середній рівень (62,6%, 16 учнів), низький рівень (9%, 2 учнів). Результати проведеного дослідження дали змогу оцінити рівень сформованості культурної компетентності учнів початкових класів віку як такий, що потребує удосконалення і підтвердили припущення про необхідність проведення цілеспрямованої роботи з його формування.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ НА УРОКАХ МИСТЕЦТВА

З метою обґрунтування організаційно-педагогічних умов формування в учнів початкових класів культурної компетентності на уроках мистецтва нами з'ясовано сутність поняття «педагогічна умова». З позиції тлумачного словника умова визначається, як «необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь» [1]. У філософському словнику умова представлена як «філософська категорія для позначення тих факторів, котрі є необхідними для виникнення, існування та зміни певних предметів та явищ» [59, с. 230].

Умови представляють залежність чогось іншого (обумовленого), що робить можливим наявність предмету, стану, процесу. Від умови залежить предмет чи сукупність предметів, характер їх взаємодії, функціонування і розвиток. За «Новим українським тлумачним словником», умова тлумачиться як «необхідна обставина, що уможливорює здійснення, утворення чогось або сприяє чомусь; обставини чи особливості реальної дійсності, за яких відбувається або здійснюється щось; правила, що існують чи встановлені в певній галузі життя, які забезпечують нормальну роботу, діяльність; правила, вимоги, виконання, яких забезпечує щось; сукупність даних, положення, що лежать в основі чогось» [45, с. 536].

Із педагогічної точки зору найчастіше вивчаються загальнопедагогічні, психолого-педагогічні або організаційно-педагогічні аспекти поняття «умова», а точніше, обставини та об'єкти навколишньої дійсності, суб'єкти різних видів діяльності, засоби, методи і форми організації і реалізації даного процесу. Отже, від того, як вчитель буде враховувати причини ефективності й продуктивності проведеного уроку, буде залежати його результат.

Організаційно-педагогічними умовами в освітньому процесі початкової школи виступають шляхи досягнення мети і завдань навчання і виховання, вплив зовнішніх та внутрішніх факторів, інструментарій, використання якого дає успішний результат.

У ході дослідження нами було визначено організаційно-педагогічні умови, які сприяють формуванню на уроках мистецтва культурної компетентності учнів молодшого шкільного віку.

2.1 Реалізація інтегративного підходу до формування культурної обізнаності молодших школярів на матеріалі мистецтва

Глобальні процеси сучасного цивілізованого розвитку зумовлюють необхідність становлення нової парадигми освіти. Однією з перспективних є парадигма інтегративної освіти.

Як зазначено у підручнику Л.Масол, *«інтеграція* (від лат. *integratio* – «відновлювання», «поповнення», *integer* – «повний», «цілісний») – це стан внутрішньої цілісності, зв'язаності диференційованих частин і функцій системи, а також процес, що веде до такого стану. Інтеграція – це взаємопроникнення елементів та координація їх дій» [35, с. 10]. Дослідниця зауважує, що інтегративний підхід виражається в акцентуванні взаємодії видів мистецтва у змісті й технологіях навчання і виховання учнів, в оцінюванні їхніх освітніх досягнень з урахуванням поліхудожніх ознак.

Слід наголосити, що інтеграція в освіті, зокрема мистецькій, передбачає об'єднання частин освітнього процесу в єдине ціле, узгодження компонентів й упорядкування відносин між ними, тобто – інтеграційний (об'єднавчий) процес забезпечує формування в учнів цілісної і багатовимірної картини світу [30, с. 17-18].

Основою інтеграції є знайомі вчителю музичний і образотворчий складники, що поєднуються з іншими, синтетичними, видами мистецтва (театром, екранним мистецтвом, цирком тощо). Однак мета – не «поєднання

предметів» у різний спосіб, а досягнення цілісності сприймання світу дитиною через переживання мистецтва, відчуття дітьми єдності загальної мистецької палітри.

Організація інтегрованого навчання видів мистецтв може здійснюватися у двох варіантах за вибором закладу освіти:

– на кожному уроці (дві години на тиждень) реалізуються завдання і музичного, й образотворчого мистецтв, у разі, якщо заклад обирає інтегрований предмет «Мистецтво»;

– або ж (другий варіант) – як окремі навчальні предмети за видами мистецтва, які в робочому навчальному плані зазначаються як «Мистецтво: музичне мистецтво» та «Мистецтво: образотворче мистецтво»; кожен предмет – 1 година на тиждень, разом щотижневі дві години.

Однак, на відміну від організації викладання предметів художньо-естетичного циклу в попередні роки, в НУШ в обох варіантах необхідною умовою є дотримання інтегративного підходу до опанування учнями програмового змісту через його узгодження між предметами мистецтва, а також між мистецькими уроками та змістом інших освітніх галузей.

Організовуючи художнє пізнання і намагаючись утілити ідею інтеграції, вчитель має двоєдиний орієнтир, а саме:

– залучення досвіду учня з інших освітніх галузей (предметів) для поглиблення емоційності осягнення мистецтва;

– актуалізація емоційно-естетичного досвіду учня на інших уроках для поглиблення емоційності проживання будь-якого знання [49, с. 125].

Основою звернення до художнього твору в обох позиціях є художній образ.

Наголосимо, що інтегральні процеси в освіті – як загальній, так і мистецькій, – із року в рік актуалізуються в умовах глобальної візуалізації інформації, що відбувається сьогодні в культурі завдяки поширенню цифрових технологій, реклами тощо. Це зовнішня інтеграція. Місія інтегрованого курсу «Мистецтво» специфічна: систематизація і координація художньо-естетичних знань і уявлень культуру та їхню взаємодію.

Інтегративна роль курсу проявляється в упорядкуванні різноманітного художньо-естетичного досвіду школярів, їхніх різноаспектних культурних, зокрема, мистецьких вражень – і не лише формальних, набутих на уроках в школі, а й неформальних художніх впливів із різних джерел і практик. Це внутрішня, особистісна інтеграція [62, с. 9].

Інтеграція знань і вмій учнів визначається як один із перспективних напрямів модернізації сучасної школи. Це зумовлено розвитком нових галузей знань, виникненням нових професій на стику науки й мистецтва, а також поширенням мас-медіа технологій, які поєднують різні види художньої і технічної діяльності: тексти, візуальну інформацію, музику, анімацію. У нормативних документах з розвитку загальної освіти в Україні, зокрема, в Державних стандартах, інтегроване викладання мистецтва визначається як одна з провідних стратегій, адже сприяє формуванню у школярів цілісної художньої картини світу. Загальна мистецька освіта як ядро системи художньо-естетичного виховання школярів, що гармонійно поєднує навчання, виховання і розвиток учнів засобами мистецтва, має підготувати їх до активної участі у соціокультурному житті, до подальшої художньо-естетичної самоосвіти.

Запровадження інтегративної освіти передбачає глибоку і поступову перебудову свідомості фахівців, принциповий відхід від одновимірного вузько спеціалізованого її трактування, акцентування уваги на подібності й спорідненості видів мистецтв, а не на їх художньо-мовній відмінності, пошук схожості у різноманітності, а не їх протиставлення [35, с. 36].

Важливими результативними показниками інтегративного типу освіти є:

- утворення узагальнених, системних знань («знань на межі», метазнань),
- панорамність уявлень і ціннісних орієнтацій,
- багатогранний досвід творчості [28, с. 160].

Запровадження інтегрованого мистецького курсу сприяє розумінню учнями відмінних і споріднених рис у відображенні навколишнього світу засобами різних видів мистецтва, усвідомленню взаємозв'язків між ними та

розвитку вміння застосовувати набутий досвід художньої взаємодії під час практичної діяльності. Тому методика викладання інтегрованого мистецького курсу передбачає пошук, розширення і поглиблення різноманітних тематичних зв'язків, художніх зіставлень, емоційно-образних аналогій і паралелей між видами мистецтв.

Інтегративні художньо-педагогічні технології зумовлюють активізацію основних універсальних мислительних операцій, прийомів пізнання, до яких належать:

- порівняння (встановлювання подібності й відмінності між різними явищами);
- аналогія (пошук часткової схожості між явищами) за допомогою асоціацій;
- синтез (об'єднання в єдине ціле окремих елементів, ознак, властивостей) тощо [35, с. 18].

В інтегративних художньо-педагогічних технологіях винятково важливу роль відіграють асоціації. Асоціація (від лат. *associatio* – з'єднання) – закономірний зв'язок між двома або кількома психічними процесами (відчуттями, уявленнями, думками, образами, почуттями і т.п.), який виражається в тому, що поява у свідомості одного тягне за собою появу іншого або інших. Явище асоціації було описано ще Платоном. Аристотель у книзі «Про душу» розрізняв за характером зв'язку три види асоціацій: за тотожністю, за схожістю, за контрастом; однак слово «асоціація» як науковий термін першим використав Дж. Локк.

Асоціативні зв'язки – ланцюжки понять, образів, уявлень (варіативні, спорадичні або константні; усвідомлені або неусвідомлені, інтуїтивні; миттєві чи розтягнуті в часі). Вони можуть бути емоційними, звуковими, зоровими, просторовими, кінетичними, словесними й постійно пронизують пізнавальну діяльність, створюючи різноаспектні комплекси.

Асоціативність – одна з визначальних ознак творчої сутності свідомості людини, її здатності переносити знання, способи діяльності в інші умови, заміщувати одні елементи іншими, уявляти й рекомбінувати їх [62, с. 11-12].

Головною метою впливу мистецтва є не розширення наших знань про особливості об'єктивного світу, хоча пізнавальна функція і притаманна мистецтву, а здатність здійснювати комплексний вплив на різні сфери психічної діяльності, що сприяє формуванню в особистості почуттів, розуму, волі. Жодне окремо взяте мистецтво не здатне цілісно і всебічно відобразити дійсність.

Кожен вид мистецтва володіє специфічними виражальними засобами і можливостями впливу на особистість.

Музика серед інших мистецтв вирізняється особливою емоційною глибиною, її сила – у динамізмі, активності, процесуальності. Ці можливості не притаманні живопису, що належить до статичного мистецтва, та літературі. Але музична мова виявляється слабкою у змалюванні конкретних образів оточуючого світу, безпосереднього вираження думок та почуттів, уявлень людей на відміну, наприклад, від літературного мистецтва.

Живопис – мистецтво статичне. Але воно здатне надати певну інформацію про зовнішній світ, звертаючись до найповнішого аналізатора людського сприйняття – зору.

Наявність спільних рис та елементів в мистецьких мовах робить процес комплексного використання мистецтв особливо результативними. Можна виявити деяку подібність у засобах виразності музичного та літературного видів мистецтв: інтонація як основа образотворення і музичності (мелодійність поетичного слова, метроритмічна організованість музики і поезії, деякі особливості будови, елементи звуконаслідування, особливості темпу, динаміки). У процесі еволюції із первісного синкретичного мистецтва виокремилися різні його види, які класифікують як візуальні (ті, що ми сприймаємо зором), та аудіальні (ті, що ми сприймаємо слухом). Та є ще й такі, що поєднують зорове і слухове сприйняття – аудіовізуальні.

Можна виокремити наступні слуховізуальні відповідності між музичним й образотворчим мистецтвом (табл. 2.1) [29, с. 8-9]:

Таблиця 2.1

**Слуховізуальні відповідності між музичним й образотворчим
мистецтвами**

Музичне мистецтво	Образотворче мистецтво
Динаміка музики	Динаміка «жесту» (це і рух його у глибину, і зміна яскравості)
Мелодійний розвиток	Динаміка пластики, малюнка
Темп музики	Швидкість руху і трансформації візуальних образів
Метр, ритм	Акценти в динаміці візуальної пластики
Тембровий розвиток	Кольоровий розвиток пластики
Зміна тональності	Розвиток колориту всієї картини або кольорових планів
Зміна ладу	Прояснення колориту
Зміна регістрів	Зміна розміру і концентрації світла

Художньо-інтегративні технології можна умовно поділити на такі групи (види) за одним провідним інтегратором або декількома визначальними (класифікація Л.Масол):

– світоглядний або тематичний вид інтеграції, що здійснюється на основі спільного для всіх видів мистецтв тематизму, пов'язаного з художньо-образним відображенням різних аспектів життя;

– естетико-мистецтвознавчий вид інтеграції, що здійснюється на основі споріднених для всіх видів мистецтв понять і категорій: естетичних, художньо-мовних, жанрових тощо;

– комплексний вид інтеграції, що передбачає одночасне застосування декількох видів інтеграції, провідних інтеграторів із попередніх груп або ще й із додаванням до них інших [30, с. 70].

Зазначені види інтеграції реалізуються через систему творчих завдань інтегративного типу, що передбачають активізацію міжсенсорних емоційно-образних асоціацій учнів молодшого шкільного віку в процесі сприймання та художньо-творчої діяльності. З-поміж них найтиповішими є такі:

– графічно зобразити мелодійний рисунок,

- добрати до мелодії відповідні за характером лінії-образи («лінія-пружинка», «лінія-хвиля», «лінія-зигзаг», «лінія-пунктир»);
- добрати кольори, відповідні музичним тембрам, образам і настроям тощо [35, с. 78-79].

До локальних інтегративних технологій належать авторські технології *емоційно-семантичного резонансу, ціннісно-сислової і понятійної ідентифікації*. Технологія емоційно-семантичного резонансу полягає у пошуку і встановленні учнями під керівництвом учителя емоційної спорідненості художніх образів у різних видах мистецтва під час сприймання та у практичній-творчій діяльності на основі взаємовпливу різних мистецьких мов – інтонаційної в музиці, візуально-пластичної в скульптурі, інтонаційно-пластичної в пантомімі, пластично-рухової в хореографії тощо. Педагогічний інструментарій технології ґрунтується на методі *«умовно адекватного перекладу»* змісту тих чи інших художніх образів, який супроводжується педагогічними прийомами стимулювання проявів в учнів емоційного інтелекту. Технологія ціннісно-сислової і понятійної ідентифікації передбачає усвідомлення значень ідентичних або близьких за змістом мистецьких і естетичних понять, які широко вживаються в освітній практиці, проте не завжди адекватно розуміються учнями. Педагогічний інструментарій технології включає: на початковому етапі ініціювання активності суб'єкта в пошуку споріднених ціннісних смислів у міжвидових мистецьких явищах під час сприймання художніх творів і емоційного «занурення»; на завершальному етапі – їх понятійну ідентифікацію шляхом узагальнення поняття (методи порівняння, встановлення подібності й відмінності значень, аналогії – пошуку часткової схожості). Зокрема, технологія реалізується через ігрове завдання вибору понять для окремих «словникових мистецьких скринь» [30, с. 70-71].

Для характеристики художньо-інтегративних технологій, їх педагогічного інструментарію наведемо приклади з підручника Л.Масол «Мистецтво» для 3 класу [33, с. 1-129]. Ознайомлення з ними дасть змогу

вчителеві за умов творчого підходу здійснити перенос знань в аналогічні педагогічні ситуації під час навчання в інших класах.

Приклад 1. Тема: «Мистецька подорож до Європи» має на меті узагальнення знань та уявлень молодших школярів про мистецтво лялькового театру. Для цього активізуються:

- музичні враження (слухання - візуальні уявлення (розгляд фрагментів балету «Пульчинелло» малюнків рукавичної, тростинової І. Стравінського, фортепіанної п'єси ляльок і ляльки-Маріонетки, «Полішинель» Е.Лобоса, музики вертепної скрині з ляльками) та власна художньо-творча діяльність учнів (малювання ляльок, які рухаються, за малюнками-підказками).

Рис. 2.1 Фрагмент уроку з теми «Мистецька подорож до Європи» за підручником Л.Масол «Мистецтво» для 3 класів [33, с.110]

Рис. 2.2 Фрагмент уроку з теми «Мистецька подорож до Європи» за підручником Л.Масол «Мистецтво» для 3 класів [33, с.112]

Приклад 2. Тема «Ліричні персонажі» передбачає формування в учнів уявлень про мистецтво хореографії через сприйняття музики балету С. Прокоф'єва «Попелюшка»; Джульєтта-дівчинка з балету «Ромео та Джульєтта» (порівняння музики цих двох творів). Музика двох балетів звучить під час малювання учнями персонажів цих музичних творів.

Рис. 2.3 Фрагмент уроку з теми «Ліричні персонажі»

за підручником Л.Масол «Мистецтво» для 3 класів [33, с. 12; 14; 15]

Приклад 3. Тема «Чарівні дива» спрямована на порівняння музичних образів, що втілюють добро і зло через сюжет казки Х. Андерсена «Снігова королева», музичні образи з фортепіанної сюїти «Снігова королева» Ж. Колодуб («Троль», «Герда») та образи кіномистецтва (мультфільм «Снігова королева»).

17. ЧАРІВНІ ДИВА

Фантастичне виникнення повелительки льодового королівства данський казкар Г. К. Андерсен описав так: «*За вікном пурхали сніжинки; одна з них, найбільша, почала рости, рости, поки нарешті не перетворилася на жінку, закутану в білий тюль, зітканий ніби з безлічі сніжних зірочок. Вона була диво-вижно гарна, вся із сліпучо-білого льоду і все-таки жива! Очі її виблискували, як зорі, але в них не було тепла...*».

Жанна Колодуб. Троль. Герда. Снігова Королева (з альбому «Снігова Королева»).

Опиши музичні «портрети» страхітливого і злого Троля, доброї та милої Герди, холодної та байдужої Снігової Королеви. А як у музиці відтворено рухи лихого Троля? Добери слова для характеристики музики Герди і Королеви – реальної героїні і фантастичної:

стримана велична холодна
мрійлива лагідна ніжна

М/ф «Снігова Королева» (фрагмент).

Рис. 2.4 Фрагмент уроку з теми «Чарівні дива»

за підручником Л.Масол «Мистецтво» для 3 класів [33, с. 62].

Приклад 4. Тема «Картинки з виставки» (М. Мусоргський «Картинки з виставки»: «Балет пташенят, що не вилупились», «Баба-Яга», «Богатирські ворота») розкриває особливості музичних образів, створених під впливом зразків образотворчого мистецтва В. Гартмана.

З метою виявлення можливостей різноманітного втілення однієї теми різними музичними засобами зіставляються образи, наприклад, гномів на матеріалі програмної музики різних композиторів (М. Мусоргський «Гном», Е. Гріг «Похід гномів»), потім – додатково з образами кінематографа (мультфільм «Білосніжка і сім гномів» У. Діснея).

22. КАРТИНКИ З ВИСТАВКИ
(продовження)

Продовжуймо мандрувати разом з музичними «Картинками з виставки». На картинах В. Гартмана композитор побачив костюми пташенят до дитячого балету, годинник у вигляді хатинки на курячих ніжках, проєкт воріт у Києві. І ось яка музика народилася під впливом цих зображень.

 Модест Мусоргський. Сюїта для фортепіано «Картинки з виставки» у виконанні симфонічного оркестру («Балет пташенят, що не вилупились», «Баба-Яга», «Богатирські ворота»).

 М/ф «Картинки з виставки».

 Які враження викликає танець пташенят, що щебечуть і незграбно підскакують? Порівняй музичні образи та ескізи. Опиши музику польоту Баби-Яги. Яка тема звучить у фіналі, як вона змінилася?

МЕЛОДІЯ	ТЕМП	ДИНАМІКА
Урочиста	Рухливий	Гучна
Поривчаста	Дуже швидкий	Одноманітна
Схвильована	Повільний	Тиха
Фантастична	Жвавий	Контрастна

Рис. 2.5 Фрагмент уроку з теми «Ліричні персонажі»

за підручником Л.Масол «Мистецтво» для 3 класів [33, с. 82]

Приклад 5. У темі «Найдорожча у світі» оспівується материнство із застосуванням прийому порівняння образів:

– музичних (П. Чайковський «Мама» з «Дитячого альбому», О. Гречанінов «Материнські пестоші» з циклу «Намистинки», пісня М. Штанько «Я маму люблю»).

Щоб передати любов до мами, композитори створювали прекрасні мелодії, добирали найніжніші інтонації.

 П. Чайковський. Мама. О. Гречанінов. Материнські пестоші.

 Порівняй твори П. Чайковського та О. Гречанінова про маму. Що в них спільного? Запропонуй власний варіант назв творів, які б сподобалися твоїй мамі.

Усе найдорожче, рідне, святе пов'язане з Мамою. Земля, Батьківщина, Природа, Краса, Любов – кожне із цих слів можна поєднати зі словами «Матиця», «Мати». З давніх-давен вічним є єднання матері і дитини, яке часто оспівують митці у своїх творах.

 Які почуття і думки виникають у тебе від споглядання картин?

 Пригадай пісні про маму.

М. Кессел. Миття ніг

І. Бажкевич. Мати їдуть

О. Кіпренський. Мати з дитиною

Рис. 2.6 Фрагмент року з теми «Найдорожча у світі»

за підручником Л.Масол «Мистецтво» для 3 класів [33, с. 121]

– живописних (П. Рубенс «Портрет Єлени Фоурмен з дітьми»,
3. Серебрякова «Автопортрет з доньками», І. Їжакевич «Мама йде»).

П. Рубенс «Портрет
Єлени Фоурмен з дітьми

3. Серебрякова
«Автопортрет з
доньками»

І.Їжакевич «Мама йде»

Рис. 2.7 Фрагмент уроку з теми «Найдорожча у світі»

за підручником Л.Масол «Мистецтво» для 3 класів [33, с. 123]

– мистецтва слова (вірш М. Людкевича «Біля кого найтепліше», прислів'я «Нема цвіту пишнішого, як маківочка, нема роду іншого, як матіночка»).

5. НАЙДОРОЖЧА У СВІТІ

Біля кого найтепліше?
Біля сонця, – шепче поле
І стернею небо коле,
Гріє лапки журавлів,
Вигляда сімох вітрів.
– Біля ватри, – мовить тато, –
Коли хочеться співати,
Пізнавати сні землі
На пташиному крилі.
– Біля печі, – каже дід, –
Ні печалі, ані бід,

Хоч мороз, як лютий звір,
Що прибіг з Карпатських гір.
«У перині, – дума киця, –
І муркочеться, і спиться».
І калачиком пухнастим
Засинає біля Насті.
– Біля мами, – кажуть діти, –
Завше радісно, як літом,
Навіть вмитися сльозами
Теж найкраще біля мами.

М. Людкевич

Рис. 2.8 Фрагмент уроку з теми «Найдорожча у світі»

за підручником Л.Масол «Мистецтво» для 3 класів [33, с. 122]

Як бачимо, аналіз проблеми реалізації інтегративного підходу до формування культурної обізнаності молодших школярів із використанням мистецтва дає можливість дійти наступних висновків про те, що на

сучасному етапі розвитку початкової школи саме цей підхід (об'єднання частин освітнього процесу в єдине ціле) набуває важливої ролі. Органічне (а не механічне) поєднання складників максимально сприяє досягненню конгруентності (адекватності, узгодженості елементів) мистецької освіти. У процесі виконання таких завдань учні початкових класів збагачують власну уяву, фантазію, естетичний смак та розширюють і поглиблюють знання зі світової художньої літератури, музичного та образотворчого мистецтва. Подібні завдання виховують у дітей почуття людяності, доброти, уваги до навколишнього світу тощо. Інтегрований курс «Мистецтво» як складова всього навчального процесу покликаний формувати людину майбутнього, здатну не лише бачити красу навіть у звичайних речах, цінувати все прекрасне, а й намагатися власними позитивними діями впливати на якість розвитку суспільства.

Таким чином, осмислене використання інтегративного підходу в процесі мистецького навчання забезпечує цілісний природний художньо-естетичний розвиток особистості, створює умови для формування художньо-естетичного світогляду та уявлень школярів, необхідних для формування у них художнього полікультурного образу світу. Отже, формування художньої культури учнів залежить від ступеня і характеру освоєння ними творів мистецтва.

2.2 Використання мистецтва у розвитку емоційного інтелекту особистості в контексті формування культурної компетентності

У науковій літературі емоційний інтелект (англ. *emotional intelligence*) тлумачиться як розуміти, усвідомлювати і управляти власними емоціями, своєю мотивацією, думками і поведінкою, регулювати свій емоційний стан, а також це вміння управляти емоційними станами інших людей, помічати їхні актуальні потреби, співпереживати і розвивати їхні сильні сторони [68].

Емоційний інтелект загалом є складною системою. За висновками учених (зокрема, М. Мороз) до структури емоційного інтелекту відносяться такі компоненти:

- самоконтроль;
- самосвідомість;
- керування почуттями;
- керування відносинами [42, с. 135].

Розвиток емоційного інтелекту відбувається різними засобами. Одним із найдієвіших є мистецтво. Системне навчання мистецтву задля розвитку емоційного інтелекту дитини включає: поетапне опанування мовою мистецтва, оволодіння засобами творчого самовираження через художньо-творчу діяльність (малювання, ліплення, спів, музичні імпрровізації тощо), набуття вмінь інтерпретувати твори мистецтва тощо [3, с. 194-195].

Інтегровані уроки мистецтва мають значні резерви щодо регуляції і саморегуляції психофізіологічного стану учнів. Учителеві варто пам'ятати, що колір і звук – це жива енергія, а високохудожні твори мають значний енергетичний потенціал. Педагог має навчати дитину на мистецьких уроках передусім відчувати мистецтво на чуттєвому рівні, а не на когнітивному (ступінь поінформованості), використовувати потенціал мистецтва для розвитку особистості. Школярам необхідно оволодіти різними засобами художньої творчості, вони мають навчитися відчувати мову мистецтва для інтерпретації мистецьких творів [21, с. 57-58].

Розвиток емоційного інтелекту набуває особливого значення у молодшому шкільному віці. Дослідники зазначають, що для дітей цього віку характерними є підвищена чутливість, емоційність, вразливість. Проте, у них активно формується емпатія до оточуючих. Також молодші школярі вчаться регулювати свою поведінку та усвідомлювати поведінку оточуючих. Відповідно, розвитку емоційного інтелекту у цьому віці сприяють читання книг, участь у театральних постановках, виконання ігрових вправ, малювання картинок [54, с. 13].

Комунікація через мистецтво сприяє самопізнанню учнів та розвитку у них почуття співпереживання, адже дитина бачить не тільки результати своєї праці, але й досягнення інших. Відповідно, вона починає усвідомлювати, що живе у мультикультурному суспільстві, де важливо вміти правильно оцінювати себе та інших, адекватно реагувати на власні та чужі проблеми, критикувати лише з об'єктивної точки зору. Тож необхідно керувати не тільки своїми емоціями, але й поведінкою [60, с. 130].

Під час роботи над мистецьким твором у контексті формування емоційного інтелекту дитини особливу увагу слід звернути на перше ознайомлення з ним. Це обумовлено тим, що вчитель, демонструючи картинку чи зображення певного твору мистецтва, не знає, яке враження отримають учні. Вони можуть бути як здивовані, так і налякані, чи, навпаки, бути захопленими побаченим. При цьому кожен учень може по-своєму інтерпретувати побачене та порівняти його з власним унікальним асоціативним рядом. Як наслідок, учні між собою та з учителем зможуть поділитися своїми думками щодо твору, хвилюваннями, враженнями, емоціями. Побачене може викликати у дітей дискусію, що є чудовим інструментом для розвитку вмінь керування своїми емоціями [17, с. 2]. Крім того, вчитель, продемонструвавши мистецький твір дітям, може попросити їх доповнити його. Відповідно, з огляду на власний досвід та кругозір, школярі можуть запропонувати додати нові елементи, символи, знаки. Це теж шлях до розвитку емоційного інтелекту. Адже кожен учень повинен вислухати попереднього та в умовах обмеженого часу лаконічно та чітко викласти свої думки тощо. В умовах колективної роботи може статися зіткнення думок, виникнути суперечки, подолання яких вимагають прояву емоційного інтелекту.

Мистецька комунікація відбувається і в тому випадку, коли потрібно відтворити певний твір. При цьому перед учнями не ставиться завдання скопіювати, а навпаки – створити подібне, наділивши своїми особливостями. У цьому випадку дитина починає ніби «говорити» із твором, оскільки намагається зрозуміти сутність оригіналу. Після інтерпретації учень створює

щось подібне, але з унікальними елементами, що відображає неординарність його бачення. І тут важливо мати високий рівень емоційного інтелекту, бо, демонструючи свій твір вчителю чи однокласникам, можна отримати критику чи негативні висловлювання. При цьому сам учень повинен вміти реагувати на таке стримано та з позитивним настроєм. Відповідно, оцінюючи роботи своїх однокласників, він повинен орієнтуватися на власну розсудливість, адекватність, об'єктивізм, вираженість [27, с. 7].

Важливим елементом розвитку емоційної грамотності у дітей є формування вміння вербалізувати власні емоції: здійснювати словесний опис своїх переживань. Здатність до вербалізації емоцій визначається вмінням людини усвідомлювати свій емоційний стан та характеризувати його з допомогою слів, багатством словникового запасу, володінням емотивною лексикою. Саме робота, яка проводиться на уроках музичного мистецтва під час сприймання та аналізу музичних творів, їх інтерпретування в ході виконавської підготовки, добору засобів художньої виразності, сприяє фокусуванню уваги дітей на власних почуттях, розширенню їх емоційного словника. На заняттях музичного мистецтва педагогами-музикантами використовується словник емоційно-образних музичних визначень. Визначення, які подаються у словнику, значно розширюють уявлення дітей про спектр різноманітних емоцій, які можуть виникати в ході слухання музики чи її виконання, допомагають якомога краще дати вербальну характеристику власним переживанням. О. Ростовський зазначає, що «словник стимулює учнів, які недостатньо володіють лексичним багатством мови, до глибшого усвідомлення своїх музичних вражень і переживань» [53, с. 571]. Характеризуючи словник емоційно-образних музичних визначень, дослідник зазначає: «У кожному словнику входять визначення, що об'єднані єдиним емоційним знаком (модальністю) і відрізняються лише відтінками і насиченістю вираження почуття» [53, с. 571].

Наприклад, дитині пропонується описати свої почуття під час прослуховування твору В. Косенка *«Не хочуть купити ведмедика»*. Використання словника емоційно-образних визначень дозволя їй відзначити

не лише те, що було сумно, але й фіксувати значно тонші зміни власного емоційного стану у процесі сприймання музичного твору. Так, використовуючи підказки, учень може зазначити, що почувався засмученим, пригніченим, безрадісним, знесиленим, йому було журливо, тужливо, печально, щемно. Прослуховуючи музичний твір В. Косенка «Купили ведмедика», дитина, спираючись на запропонований перелік визначень, значно глибше й усвідомленіше може описати почуття радості, відзначаючи, що вона відчувала енергійність, захоплення, безжурність, моторність, безтурботність, щастя, пустотливість, легкість, активність, завзятість, піднесення, життєрадісність, оптимізм, святковість, ясність тощо. Вправлення у вмінні широко характеризувати свій емоційний стан під час слухання музики, вербалізуючи внутрішні переживання, сприятиме розвитку здатності глибокого розуміти власні переживання, вміти ідентифікувати емоційні реакції, чітко їх окреслювати [53, с. 571].

Для розвитку емоційного інтелекту молодших школярів дослідники вважають за доцільне використовувати на уроці мистецтва такі вправи: «Метафора», «Маска улюбленого героя мистецького твору», «Скринька кольорових емоцій», «Кандинський», «Музична графіка». Для розвитку вмінь, які б допомагали учням 1-4 класів керувати власними емоціями, підійдуть «Пантоміма» (під музичний супровід), «Скульптура», «Тембри голосів», «Малюнок в техніці флюїд-арт», «Тілесна перкусія», «Диригент». Ефективними вправами для розпізнавання емоцій інших людей буде виконання вправ «Заморожені», «Дзеркало», «Дотик», «Емпатія», «Музичний діалог», «Мистецьких зошит емоцій». Не менш важливим є застосування елементів музикотерапії, музикографії, арт-терапії. Їх використання під час слухання музичних інструментальних композицій дозволяє учням зрозуміти свої емоції та виразити їх через колір, звук, риску, крапку та при виконанні творчих завдань. Серед музичних композицій пропонуються такі твори: Й. Бах – Ш. Гуно «Аве Марія», Л. Бетховен «Місячна соната», П. Чайковський «Вальс квітів», Е. Гріг «Ранок», Ф. Шопен «Ноктюрн», «Вальс», С. Рахманінов «Вокаліз», С. Людкевич «Листок з альбому». Окрім

зазначених музичних композицій радять використовувати інструментальні твори сучасних композиторів: Л. Енауді «Experience», «Fly», Г. Денаро «L'attesa», «Magia», «L'estasi», Є. Хмари «Nocturne».

Не менш важливими у практичній діяльності є прийоми розвитку емоційного інтелекту учнів. Дослідниця О. Весна пропонує використовувати у практичній діяльності з молодшими школярами на уроках мистецтва наступні (адаптовані та авторські):

– «*Імпровізація*». Прийом використовується для розвитку емоційного відгуку на мистецький твір (картину, інструментальну музичну композицію, вірш, тощо). Учня пропонується за допомогою пластики тіла та елементарних рухів зобразити ту емоцію, яку викликав той чи інших твір мистецтва.

– «*Емоція у смартфоні*». Школярам, розглянувши один із творів мистецтва, пропонується зробити селфі та зафіксувати свою емоцію.

Поряд з окресленими прийомами для активізації у школярів внутрішнього музичного слуху та комунікації з однолітками використовується прийом «*Незрячий композитор*». Прийом «*Театр акторів-мімів*» допомагає виражати емоції і покращує впевненість, а прийом «*Диригент емоцій*» впливає на розуміння та вираження емоцій. Цікавими також є «*Музична скарбничка емоцій*» та «*Музичні пазли*». Суть першого прийому полягає не тільки в розвитку емоційного інтелекту, але й має вплив на розвиток емпатії учня. Використання другого прийому розвиває у здобувачів освіти вміння працювати в команді та взаємодіяти [5, с. 23].

У процесі оволодіння молодшими школярами навичок розпізнавання і відтворення тієї або іншої емоції, що передається через розпізнавання музичного інтонування як одного з прийомів розвитку емоційного інтелекту, доцільно використовувати *індивідуальні та колективні заняття*: співати в хорі, ансамблі, грати на музичному інструменті, в оркестрі тощо. Колективне виконання музичного твору особливо сприяє злагодженим спільним діям у створенні художнього образу, відчуттю творчої взаємодії, взаєморозуміння і співпричетності до колективного відтворення акторського задуму.

Розвитку емоційного інтелекту сприяє також моделювання емоцій засобами музичного мистецтва:

– повільний темп + мінорне забарвлення звучання в узагальненому вигляді моделюють емоцію смутку і передають настрої смутку, зневіри, скорботи, жалю, прекрасне минуле.

– повільний темп + мажорне забарвлення моделюють емоційний стан спокою, розслабленості, задоволеності. Характер музичного твору в цьому випадку буде споглядальним, врівноваженим, умиротвореним.

– швидкий темп + мінорне забарвлення в узагальненому вигляді моделюють емоцію гніву. Характер музики в цьому випадку буде напружено-драматичним, схвильованим, пристрасним, героїчним.

– швидкий темп + мажорне забарвлення моделюють емоцію радості. Характер музики життєствердний, оптимістичний, веселий, радісний.

Головна специфіка впливу в процесі моделювання емоцій засобами музики – ототожнення власного настрою із закладеним емоційним забарвленням музичного твору.

З-поміж низки методів, доцільних для розвитку емоційного інтелекту в процесі організації аналізу-інтерпретації творів мистецтва, високу ефективність має фасилітована дискусія, драматизація та сугестія.

Фасилітація (від лат. *facilis* – «легкий», англ. *facilitate* «полегшувати», «допомагати») – технологія навчання, принциповою особливістю якої є опосередкована участь педагога в колегіальному самонавчанні учнів. Фасилітована дискусія як одна з форм педагогічного спілкування полягає в колективному обговоренні певної проблеми, що має на меті спільно наблизитися до результату (віднаходити рішення, відкривати нові ідеї, утворювати консенсус) за допомогою певних стратегій, спрямовуючих запитань і спеціальних прийомів ведучого – фасилітатора.

Технологія спрямована на розвиток уміння учнів пильно спостерігати, розмірковувати про зміст художніх творів, що стає можливим завдяки багатозначності образів мистецтва, їх здатності інтригувати й пробуджувати різні думки, емоції, ураховуються потреби й інтереси глядачів-початківців,

які набувають умінь спостереження й рефлексії – компонентів візуальної компетентності. Принципово в ході фасилітованої дискусії ставити такі питання: «Що відбувається на цій картині (у музичному/образотворчому творі)?», «Що ще відбувається на цій картині (у музичному/образотворчому творі)?», «Що можна сказати про це зображення?», «Які емоції передає художник/композитор на картині/у творі?», «Чому саме так?», «Що відчуваєте ви, коли сприймаєте мистецький твір?» тощо [12].

Цінним методом для розвитку емоційного інтелекту учнів початкової школи є метод драматизації. Він сприяє кращому розвитку творчих здібностей, уяви, активності та самостійності. Для цього методу може слугувати будь-який розповідний текст.

Драматизація – це передача подій, про які йдеться у прозовому чи віршованому творі, у драматичній формі, тобто в особах. Для драматизації підходять тексти казок, оповідань, легенд тощо. Тут доречно використати маски, деталі костюмів героїв казок. Метод драматизації найчастіше використовується під час читання творів морально-етичної тематики, дозволяючи наочно побачити ситуацію, зрозуміти її, критично оцінити поведінку того чи іншого персонажа.

Планування та опрацювання обраного твору методисти рекомендують здійснювати у два етапи:

I етап – педагогічна робота: прогнозована моральна цінність, сенс; читання (розповідання) твору учнями; бесіда за змістом твору; формування моральних почуттів; мовна розминка; розвиток мислення; розвиток уяви; вправи для релаксації.

II етап – психокорекційна робота: розподіл ролей; театралізація фрагменту твору; психокорекція; психогімнастика; творче домашнє завдання [10, с. 61-62].

В освітньому процесі Нової української школи залученню учнів до сценічної творчості, акторської імпровізації, що забезпечує розвиток емоційного інтелекту, творчого мислення, ініціативності, уміння долати

страх, невпевненість, відведене чільне місце. Діти набувають досвіду співпереживання та співчуття під час взаємодії з іншими людьми.

Основна мета застосування театралізованої діяльності в початковій школі в контексті розвитку емоційного інтелекту – вплив на емоційний стан за допомогою керування експресивними виявами, оскільки акторська гра якнайкраще стимулює здатність до контролю емоційної поведінки. Відбувається це в результаті роботи учня над певною роллю і визначення партитури емоцій, які виражає герой драматизації та, відповідно, учень упродовж акторської гри. Необхідні для ролі емоції створюють за допомогою звернення до емоційної пам'яті, що зберегла реальні емоції минулого, які пережила дитина. Пригадування емоцій відбувається у ситуаціях, наближених до їх виникнення, з якими переживання й пов'язані. У процесі відтворення ситуацій під час репетицій учень поєднує емоційні спогади із сценічними діями за сценарієм, що передбачає інші види реагування на подразники; це й формує досвід керування емоціями. Отже, театралізована діяльність допомагає зрозуміти, що емоція – це відповідь не стільки на реальну подію, скільки на те, як людина її інтерпретує [44, с. 88].

У змісті освітньої галузі «Мистецтво» передбачено: «Знайомство зі специфікою мистецтва театру, вплив та взаємодія театрального мистецтва з іншими видами. Сприймання та розуміння твору театрального мистецтва. Опанування базових термінів, знайомство з особливостями образної мови, характерної для театрального мистецтва. Оволодіння найпростішими вміннями акторської майстерності під час практики творчої діяльності. Вираження оцінки суджень щодо театральної вистави. Розвиток цілісного театрального мислення» [11] Під керівництвом Людмили Масол групою авторів в Україні розроблено Концепцію художньо-естетичного виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів та Програму художньо-естетичного виховання, в якій автори конкретизують положення Концепції і пропонують такі прийоми театралізації:

– *розігрування уявного діалогу за сюжетом, зображеним на картині (наприклад, «розмова персонажів групового портрету»);*

– *драматизація і театралізація* (за рівнем складності використання засобів театрального мистецтва);

– *інсценізація міні-оповідань* про традиційний національний одяг, вишивки, прикраси (у супроводі танцювальної музики) тощо [10, с. 60].

Звернемося також до такого методу, як сугестія.

Сугестологія – наука, що вивчає особливості психологічних явищ навіювання та самонавіювання – здебільшого словесного, інколи паралінгвістичного впливу на людину і спрямована на підвищення її емоційності, працездатності [35, с. 132]. Усі сугестивні методи стимулюють мотивацію навчання, викликають позитивні емоції, пізнавальний інтерес, підсилюють додаткові зовнішні емоціогенні впливи (емпатія, катарсис).

Ці гуманні за характером впливу технології створюються в контексті педагогічного оптимізму: вони виконують функцію піднесення учня, впевнення його у власних силах, зняття психічних бар'єрів у навчанні. Передбачається, що навчання за сугестивними технологіями здійснюватиметься в умовах психологічного комфорту, ненапруженості. Психологічний клімат – якісний бік взаємовідносин між учасниками освітнього процесу. Атмосфера – особливість оточуючих умов, середовища впливу.

Інструментарій сугестивної технології складається з методів:

– *експресивних впливів* (інтонаційна та образна палітра голосу, виразність пауз, шепіт);

– *створення емоціогенних ситуацій* (мета – пережити почуття успіху, джерело – мовлення вчителя – захопливе, яскраво емоційне, що викликає подив, переживання почуття краси);

– *арт-терапії* (функціональна музика, функціональний колір, живопис) тощо.

Потужним є і вплив кольору на людину. Він ґрунтується на здатності викликати той чи інший настрій, сприяти підвищенню або пониженню емоційного тону. Усі кольори палітри наповнені духовною силою, але кожний – особливою й неповторною. Теплі кольори – жовтий та оранжевий –

здатні піднімати настрій людини; червоний – посилювати життєву енергію, збуджувати; чорний і сірий – пригнічувати; блакитний і зелений – знімати втому, заспокоювати; білий асоціюється зі світлом, чистотою, викликає тиху радість. Тому наголошуємо: добирати картини до музики чи навпаки – мелодії до творів живопису треба з урахуванням емоційних особливостей художніх образів, а не лише їх зовнішньої сюжетно-тематичної спорідненості.

Посилити вплив світових хвиль вібраційними може кольоромузика.

За допомогою комплексних емоціогенних технологій учитель може стимулювати різні форми самовираження учнів, розвивати здібності до невербальною комунікації (міміку, пантоміміку, «музику жестів і рухів – пластичне інтонування»), коригувати психічні стани, сприяти релаксації, здійснювати профілактику зміцнення фізичного, психічного і духовного здоров'я.

Зауважимо: головна стратегія естетотерапевтичної діяльності вчителя – попередження можливих відхилень, актуалізація превентивних функцій педагогіки мистецтва і не тільки в надзвичайних обставинах, а й у природних умовах навчально-виховного процесу.

Наведемо приклади із широкого діапазону естетотерапевтичних вправ, що доцільно застосовувати у процесі викладання курсу «Мистецтво»:

- *«Кольорова музика»* – після прослуховування музики виразити настрій у вигляді безпредметної композиції з кольорових ліній і плям;
- *«Пантоміма-імпровізація»* – створити пластичний руховий образ персонажа пісні, програмної музичної п'єси, картини, скульптури;
- *«Дерево-фантазія»* – передати настрої контрастних музичних творів за допомогою застиглих поз-образів: «плакуча верба», «веселий клен», «струнка тополя», «кремезний дуб», «ніжна берізка») [35, с. 132-134].

Наведемо приклади використання деяких з цих прийомів (на основі підручника «Мистецтво» 1 клас Н.Лемешової.

Рис.2.9-2.10 Фрагменти уроків з підручника «Мистецтво» Н.Лемешової [26, с. 41; 77]

Не зважаючи на визнання поліфункціональності художньої творчості на рівні теорії та існування надзвичайно широкого спектра можливостей її впливу на досягнення істини, які належать до сфери духовно-душевних здібностей і потреб людини, мистецтво має стати відкритою образною моделлю входження у світ, завдяки не лише його пізнанню, але й індивідуальному «переживанню» і «проживанню», унаслідок чого посилюється духовно-енергійний потенціал та активізується духовно-рефлексивна творчість особистості. У внутрішньому «духовному середовищі» людина, яка сприймає твір, «вичерпує» ціннісний смисл художнього образу і створює власний образ-концепт [35, с. 136].

Арт-педагогічні методи поєднують в собі «мистецтво» та «навчання життя», виходять далеко за межі традиційної мистецької освіти й покликані забезпечити гармонійний розвиток особистості, розвиток емоційного інтелекту через художньо-творче самовираження, самопізнання та самореалізацію. З'єднання понять «арт» і «педагогіка» призводить до живого конструктивного тандему педагога і дитини, педагога і батьків у школі та установах неформальної освіти, у просторі культури і мистецтва. Методи арт-педагогіки дозволяють експериментувати, досліджувати, ставити запитання, творчо мислити, створювати щось нове, а що найголовніше – не боятися помилитися, бо можна спробувати «знову і знову». Вправи з арт-педагогіки побудовані таким чином, що кожна формує і розвиває декілька

навичок та умінь одночасно, хоча основна увага зосереджена на чомусь одному. Розглянемо алгоритм проведення вправи «Флаєри», спрямованої на розвиток емоційно-ціннісного ставлення, а саме усвідомлення значення власних емоцій, емоцій оточуючих, проявів емпатії, здатності швидко реагувати на виклики та інше.

Перебіг вправи «Флаєри»:

Педагог пропонує учням обрати «флаєр» (різнокольорові стрічки, хусточки). Учні об'єднуються в пари, отримують завдання пов'язати «флаєр» на розкриту долоньку товариша. Спонтанно та одночасно висловлюють позитивні побажання один одному. Пластично інтонують, імпровізують у характері музичного супроводу. Діти об'єднують «флаєри» у єдиний сюжет «Наш настрій», «Символ дня/тижня» тощо.

Запитання дітям: «Чому ви вирішили створити саме таку модель настрою?», «Що було найцікавішим у виконанні цієї вправи?», «Що допомагає людині покращити настрій?».

Усвідомлюючи свій емоційний стан, особистість може зрозуміти належать їй самій ці емоції чи вона «перейнялась» чужими. Коли їй вдається усвідомити, що емоційні переживання є емпатійними, тоді вона може ними свідомо управляти [12].

Отже, важливу роль в розвитку емоційного інтелекту відіграють засоби мистецтва, як мистецькі твори – уміння інтерпретувати побачене та відобразити неординарність, створити своє унікальне; музичні твори – уміння дитини усвідомлювати свій психологічний стан та характеризувати його за допомогою слів, багатством словникового запасу, володінням емотивною лексикою; сценічна творчість сприяє збагаченню творчого мислення, ініціативності, уміння долати невпевненість; акторська імпровізація, театральне мистецтво тощо. Підкреслено, що на емоційний інтелект учнів мають вплив такі фактори, як читання книг, участь у театральних постановках, виконання ігрових вправ, малювання.

2.3 Застосування діяльнісних форм і методів навчання у формуванні культурної компетентності молодших школярів на уроках мистецтва

Як уже зазначалося, мистецтво – музика, театр, кіно, танці, малювання, ліплення, аплікація, живопис, декорування і конструювання та будь-яка інша творча діяльність мають певні психологічні закономірності позитивного впливу на розвиток дітей [9, с. 78]. У мистецьких видах діяльності відбувається формування навичок, які стануть базовими в дорослому житті: уміння слухати та чути, дивитися і бачити, естетичний смак, основи декорування, розвиток дрібної моторики, інтонаційної та емоційної виразності мовлення, розвиток пластичності, відчуття ритму, яке є основою читання та письма, правила етикету тощо [40, с. 36].

Одним з провідних видів мистецької діяльності є художньо-продуктивна діяльність, яка включає в себе малювання, ліплення, аплікацію. *Художньо-продуктивна діяльність* – це художньо-творча діяльність школяра, яка дає змогу дитині реалізувати свої задуми та продемонструвати творчі здібності. Головне завдання художньо-продуктивної діяльності дітей молодшого шкільного віку полягає в емпіричному, чуттєвому пізнанні світу; вихованні пізнавальної і творчої активності, спрямуванні на естетичне сприйняття багатогранності світу, осмисленні краси в усіх її проявах, а також в осягненні естетичних якостей предметів та об'єктів; усвідомленні, неповторності, що міститься в кольорах, формах, візерунках, розписах, малюнках; долученні дитини до світу мистецтва. Художньо-продуктивна діяльність має важливе значення для всебічного розвитку особистості. Під час створення зображення у дитини формуються уважність, правильне сприйняття прекрасного, продовжується збагачення художнього смаку та удосконалення творчих здібностей. Важливого значення набувають саморозвиток, самовираження та самореалізація, які є провідними чинниками розвитку особистості. Саме така людина – націлена на творчість – здатна реалізувати свій потенціал у різних сферах життєдіяльності.

Під час художньо-продуктивної діяльності діти оволодівають еталоном величини, дізнаються, що предмет може розглядатися як «великий» порівняно з іншим предметом, який у тому разі є «маленьким». У художньо-продуктивній діяльності поняття «величина» набуває значення для виразності зображення і композиційного рішення. Так складаються уявлення щодо передавання простору, глибини, перспективи в малюнку [55, с. 107].

Вправами на зображення величини і досягнення виразності можна вважати, наприклад, ілюстрування літературних творів «Гулівер», «Хлопчик-мізинчик», «Три ведмеді», «Муха – цокотуха», «Дюймовочка». У ліпленні — пропозиція зліпити великі і маленькі овочі – фрукти. Тобто такі теми, в яких поняття «величина» є формою виразності.

Рис.2.11 Приклад ліплення з пластиліну на тему «Великі і маленькі овочі – фрукти»

На заняттях з художньо-продуктивної діяльності розвивається мовлення дітей: засвоєння назв, форм, кольорів та їх відтінків, просторових значень. Це сприяє збагаченню словника, висловлювання у процесі спостережень за предметами та явищами, в обстеженні предметів, а також під час розглядання ілюстрацій, репродукцій картин художників позитивно впливають на розширення словникового запасу та формування мовлення.

Зупинимося на такому виді художньо-продуктивної діяльності, як малювання. *Малювання* – це створене зображення на площині за допомогою формоутворювальних плям, ліній та форм [41, с. 3-8].

Навчання дітей малюванню розглядається як перша сходинка процесу навчання образотворчого мистецтва. Діти оволодівають олівцем, фломастером, фарбою і з їхньою допомогою створюють реальні образи. Лінія, форма, колір, композиція – це засоби виразності, доступні дітям у малюванні. Зображення учні створюють частинами, використовуючи різноманітні форми. Виразність досягається за допомогою характерних деталей, рис та залежить від розвитку у дитини уяви, образного сприймання, тих умінь та навичок, які вихованець набуває в процесі навчання – оволодіння фломастером, олівцем, кольоровою крейдою тощо. Образ у малюнку буває примітивним та він близький дитині, сприймається нею як «живий», особливо привабливий для неї самої. Намагаючись зробити малюнок яскравим, школярі часто використовують у роботі його декоративність, прагнуть до конкретності кольорів: колір викликає у дітей емоційне ставлення до реалістичного чи казкового образу. Найскладнішою для учнів молодшого шкільного віку є передача руху в малюнку.

Найчастіше дослідники називають такі види малювання, як предметне, сюжетне та декоративне. Кожен з них має відповідні виражальні засоби: предметного малювання є ритм, форма, лінія; сюжетного – ритм, колір, композиція; декоративного – ритм, симетрія, колірний стрій [22, с. 87].

Отже, вчитель у процесі малювання формує вміння учнів сприймати колір, бачити і сприймати світ очима художників, діяти, як художники в процесі спілкування з кольором, використання його у власній художньо-продуктивній діяльності. Колір стає важливою характеристикою світу та себе в ньому. Наступний вид художньо-продуктивної діяльності – ліплення.

Ліплення – вид художньо-продуктивної (образотворчої) діяльності. Тут школяр за допомогою м'яких зображувальних матеріалів створює об'ємні образи повної або часткової тривимірності, що мають висоту, ширину, товщину [22, с. 118]. Ліплення є різновидом скульптури, яка передбачає роботу з різними матеріалами. Основним засобом виразності ліплення є пластичність. Завдяки еластичності матеріалу учні початкових класів передають динаміку рухів, оскільки під впливом пальців форма змінює свої

окреслення, фігурка набуває різних поз, поворотів, нахилів тощо. Реальність об'єму, відчуття його долонями, кінчиками пальців сприяють активними діями дітей з виліпленою фігуркою. Підкреслимо що, у ліплення важливе місце посідає сюжет. Обраний предмет, фігурка для учнів стає іграшкою, з якою вони поводяться, як із живою істотою. Під час цієї гри діти взаємодіють з нею, як у реальній життєвій ситуації.

Ліплення як вид образотворчої діяльності поділяється на предметне, сюжетне та декоративне. Кожен з цих видів має свої специфічні виразні засоби: предметне – форма та об'єм; сюжетне – ритм, композиція, силует; декоративне – ритм, симетрія, колір. Ліплення як вид художньо-продуктивної діяльності учнів початкових класів спрямоване на розвиток перцептивних сфер дітей, уявлень про форму, будову, пропозиції, динаміку та пластику предметів, розвиток дрібної моторики, зміцнення мускулатури пальців, на реалізацію її природної потреби в самостійній, ініціативній, творчій активності, задоволенні особистих інтересів у спілкуванні, грі.

Зосередимо увагу і на аплікації як на одному із видів декоративно-ужиткового мистецтва. *Аплікація* – один із видів декоративно-ужиткового мистецтва, який використовується для художнього оформлення різних предметів за допомогою прикріплення до основного тла вирізаних декоративних чи предметних форм [22, с. 126].

Своєрідність аплікації полягає як в характері зображення, так і в техніці виконання. Зображення в аплікації більш умовне, порівняно з іншими видами площинного зображення – малюнком, живописом. Це контурно-силуетне зображення на площині. Форма більш узагальнена, майже без деталей. Аплікація створює своєрідний декоративний ефект. Іноді вирізані форми використовують для оформлення приміщення. Аплікаційні вирізки з тканини, хутра та шкіри прикрашають одяг та панно.

Процес виконання аплікації має два етапи: вирізування або обривання окремих форм і прикріплення їх до тла. Іноді вирізані частини прикріплюються до тла не повністю, і аплікація виходить частково об'ємною. Це надає зображенню більшої виразності.

Аплікація особливо доступна учням молодшого шкільного віку через свою узагальненість та декоративність. Створення силуетних зображень потребує великої роботи думки та уяви, оскільки у силуеті відсутні деталі, які інколи є основними ознаками предмета. Заняття аплікацією сприяють формуванню у дитини просторових уявлень та просторової орієнтації, що є необхідним для подальшого навчання. Аплікація, як і малювання та ліплення, поділяється на предметну, сюжетну та декоративну. Кожен з цих підвидів має свої засоби виразності: предметна – силует гармонії; сюжетна – ритм, композиція; декоративна – ритм, симетрія, колір та гармонія [22, с. 126].

Наголосимо що, потужне розширення інформаційного простору зробило актуальним використання в освітньому процесі прийомів і методів, які сприяють формуванню вмінь самостійно здобувати нові знання, прагнути оволодіти необхідною інформацією, висувати гіпотези, робити висновки. Особливо в останні роки ця проблема набула своєї актуальності і в початковій школі. Її вирішення здійснюється зокрема через організацію проєктної діяльності.

Метод проєктів – освітня технологія, спрямована на здобуття учнями знань у тісному зв'язку з реальною життєвою практикою, формування в них специфічних умінь і навичок завдяки системній організації проблемно-орієнтованого навчального пошуку [8, с. 189]. У сучасній школі метод проєктів розглядають як систему навчання, за допомогою якої учні набувають знань і вмінь у процесі планування та виконання практичних завдань-проєктів, що поступово ускладнюються. Метод проєктів належить до педагогічних технологій XXI століття, які передбачають уміння адаптуватися у швидкоплинному світі. В основі методу лежить розвиток пізнавальних інтересів учнів, умінь самостійно конструювати свої знання й орієнтуватися в інформаційному просторі, виявляти компетенцію в питаннях, пов'язаних з темою проєкту, розвивати критичне мислення. Цей метод завжди орієнтований на самостійну діяльність – індивідуальну, парну або групову, яку учні виконують протягом певного відрізка часу. Результати виконаних проєктів повинні бути наочними, тобто

«відчутними». Для теоретичної проблеми має бути знайдено конкретне рішення, а для практичної – конкретний результат, готовий до впровадження [8, с. 188-189]. Розглянемо наступні види проєктів.

Інформаційний проєкт спрямовано на збір інформації про певний об'єкт, явище з метою її аналізу, узагальнення та подання для широкої аудиторії. Це тип проєктів, покликаних навчити учнів здобувати й аналізувати інформацію. Такий проєкт може інтегруватися в більший дослідницький проєкт і бути його частиною. Учні вивчають і використовують різні методи отримання інформації (література, бібліотечні фонди, ЗМІ, бази даних, у тому числі електронні, методи анкетування тощо), її обробки (аналіз, узагальнення, зіставлення з відомими фактами, аргументовані висновки) і презентації (доповідь, публікація, розміщення в мережі інтернет та локальних мережах, телеконференція).

Реалізуючи інформаційні проєкти, розповіді у різноманітних формах - усній, письмовій, підготовці презентаційних матеріалів тощо, - у школярів формуються способи самоорганізації навчальної діяльності, вміння працювати з додатковою інформацією з допомогою дорослих (пошук необхідної інформації в довідкових виданнях, у тому числі на електронних носіях, у мережі Інтернет), комунікативні та комунікаційні уміння та навички. Прикладом інформаційного проєкту може бути створення плакату або лепбуку із зображенням птахів Червоної книги України і розповідь про те, як діти їм будуть допомагати взимку (2 клас). Ще один проєкт може бути присвячено збереженню довкілля та виготовлення новорічних подарунків із побутових матеріалів – мозаїка, бріколаж. Композицію можна зробити з гудзиків, крупи, намистинок, кольорових кришок від пластикових пляшок тощо (4 клас).

Приклади фрагментів уроків з інтегрованого курсу «Мистецтво» за підручниками Л.Масол, 1-4 класи із застосуванням проєктної технології.

Рис.2.12 Фрагмент уроку з теми «Для кожного звіра і птаха у казки свої голоси» за підручником Л.Масол «Мистецтво» для 2 класів [32, с. 39]

Творчий проєкт передбачає максимально вільний і нетрадиційний підхід до оформлення та подачі результатів. Це можуть бути альманахи, театралізації, спортивні ігри, твори образотворчого або декоративно-прикладного мистецтва, відеофільми тощо. Кінцевим продуктом творчого проєкту можуть бути малюнок, фотографії, газета, екологічний знак, плакат, збірка, свято, вистава, сценка, годівниця тощо.

Прикладом творчого проєкту може бути проєкт «Власна колекція одягу» (3 клас). У 2 класі у ході реалізації міні-проєкту «Рекламуємо красиве і корисне» можна запропонувати учням намалювати плакати, малюнки, що пропагують важливість пити смачний і корисний сік. Можливо, це буде плакат з веселими улюбленими героями зі слоганом «Хто буде пити сік корисний, той стане сильний і проворний». Можна також створити бріколаж із підручних матеріалів та картинок на тему «Веселі мандрівки» або фотоколаж на тему «Моя рідна Україна». Залучення учнів 1-4 класів до участі у творчих проєктах створює умови для реалізації креативного потенціалу молодших школярів.

Робот Мед-Арт пропонує тобі подбати про збереження довкілля і виготовити новорічний подарунок з побутових матеріалів (мозаїка, бріколаж тощо). Для композиції можна використати крупу, кольорові кришечки від пластикових пляшок, старі непотрібні гудзики чи намистинки, фото тощо. Можна прикріпити їх на поверхню, покрити шаром пластиліну чи клею, або з'єднати в інший спосіб.

На канікулах поцікався, скільки коштує дитяча термомозаїка в інтернет-магазинах. Дізнайся, яку суму з родинного бюджету тобі вдалося б зекономити за умови використання для мозаїки побутових відходів.

Рис.2.13 Фрагмент уроку з теми «Національні мотиви в мистецтві кримських татар та греків» за підручником Л.Масол «Мистецтво» для 4 класів [34, с. 51]

Приклади фрагментів уроків з інтегрованого курсу «Мистецтво» за підручниками Л.Масол, 1-4 класи.

Рис.2.14 Фрагмент уроку з теми «Рекламуємо красиве і корисне» за

підручником Л.Масол «Мистецтво» для 2 класів [32, с. 97]

Рис.2.15 Фрагмент уроку з теми «Ліричні персонажі» за

підручником Л.Масол «Мистецтво» для 3 класів [33, с. 15]

Для молодших школярів домінуючими залишаються *ігрові, (рольові) проекти*, безпосередньою метою яких є участь у груповій діяльності: різні ігри, постановки лялькового театру або виконання різного роду ролей, розваги тощо. Ігрові проекти припускають, що учасники беруть на себе певні ролі, обумовлені змістом проекту. Провідний вид діяльності учнів у таких проектах – рольова гра. Це можуть бути імітації соціальних і ділових відносин у ситуаціях, придуманих учасниками, літературні персонажі в певних історичних і соціальних умовах, видатні герої тощо. Обов'язково окреслюються проблеми і цілі проекту. Результати не завжди можливо передбачити на початку роботи, вони можуть визначитися лише в кінці проекту, але необхідна рефлексія учасників у співвідношенні отриманих результатів із поставленою метою.

Оскільки ігрові проекти базуються на рольових іграх, їх розробка і реалізація найбільш складна. Наприклад, для реалізації міні-проекту «Зимові захоплення і спорт» (2 клас) можна запропонувати учням створити льодову арену і на ній розмістити зображення спортивного знаряддя, яке

використовується в зимових видах спорту: ковзани, хокейна шайба та ключка, лижі та лижні палиці, сани тощо. Для іншого міні-проєкту під назвою «У магазині одягу» дітям пропонується розробити моделі для ляльок і підготувати цітники. У цьому сценарії одна частина дітей буде продавцями, інша – покупцями. Діти навчаться бути уважними до своїх обов'язків, чемними до оточуючих, творчо налаштованими тощо. Також учні можуть потрапити у віртуальну екскурсію під назвою «Уявна виставка фантастичних персонажів» і по черзі будуть озвучувати повідомлення робота-екскурсовода про віртуальний експонат. Під час розповіді діти будуть імпровізувати, тобто «оживляти картинки» різними мистецькими засобами: виразною інтонацією, акторською грою – рухами, мімікою, жестами тощо (3 клас).

Приклади фрагментів уроків з інтегрованого курсу «Мистецтво» за підручниками Л.Масол, 1-4 класи.

Рис.2.16 Фрагмент уроку з теми «Зимові захоплення і спорт» за підручником Л.Масол «Мистецтво» для 2 класів [32, с. 57].

Рис.2.17 Фрагмент уроку з теми «Пори року зустрічаються» за підручником Л.Масол «Мистецтво» для 2 класів закладів загальної середньої освіти [32, с. 81].

Отже, проєктна діяльність належить до галузі дитячої самодіяльності, яка ґрунтується на інтересах школярів, приносить їм задоволення і, як результат, особистісно орієнтована на кожну дитину [8, с. 199].

Таким чином, мистецька освіта в учнів початкових класів є інструментом формування дитини як особистості та збереження її індивідуальності. Залучення дітей молодшого шкільного віку до мистецької діяльності не лише збагачує особистий, індивідуальний досвід взаємодії дитини зі світом, а й допомагає їй навчитися проникати у внутрішній світ іншої особистості, формує її культурну компетентність, збагачує її особисту культуру.

2.4 Формування в учнів початкової школи комунікативних умінь культурної спрямованості засобами інтерактивних технологій

Сучасні новітні технології, серед яких помітне місце посіли інтерактивні технології навчання, у спільноті вчителів упевнено формують переконання у тому, що саме вони сприяють створенню відповідних умов для збагачення життєвої та навчальної компетентностей учнів, виховують свідомих громадян з системою справжніх цінностей. Відповідно до зазначеного звернемося до поняття «*інтерактивний*» і сутності цієї групи технологій [47, с. 13].

Як відомо, *інтерактивний* (англ. interaction – «взаємодія») означає «здатний до взаємодії, співробітництва, діалогу» [35, с. 121]. *Інтерактивне навчання* – діалогове навчання, в ході якого здійснюється взаємодія вчителя і учня. Це спеціальна форма організації навчальної діяльності, яка має конкретну, передбачувану мету – створити комфортні умови навчання, за яких кожен учень відчуває свою успішність та інтелектуальну спроможність [39, с. 2-3]. Суть *інтерактивного навчання* полягає в тому, що навчальний процес відбувається у постійній, активній взаємодії всіх учнів. Це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці), де і учень, і вчитель є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання, розуміють, що вони роблять, рефлексують із приводу того, що вони знають, уміють і здійснюють. *Інтерактивне* навчання передбачає моделювання

життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне вирішення проблеми на основі аналізу обставин та відповідної ситуації. Воно ефективно сприяє формуванню навичок і умінь, виробленню цінностей, створенню атмосфери співпраці, дає змогу вчителю стати лідером колективу.

У процесі застосування інтерактивних технологій у здобувачів освіти формується ціла низка вмінь, які вчені пропонують класифікувати на групи:

1. Уміння слухати партнерів і виявляти до них прихильність, доброзичливість, толерантність;
2. Уміння переконувати, аргументувати власну думку, керувати емоційним станом;
3. Уміння дискутувати, підтримувати зворотний зв'язок, ініціювати спілкування, доходити компромісу;
4. Уміння взаємодіяти, співпрацювати, установлювати ділові контакти, працювати в парі, у малих групах, колективно [36, с. 140].

У працях, присвячених проблемі застосування інтерактивних технологій, окреслені *переваги такого навчання*, зокрема: у роботі задіяні всі діти класу; учні вчать працювати у групі (команді); формується доброзичливе ставлення до опонента; кожна дитина має можливість пропонувати свою думку; створення «ситуації успіху»; за короткий час опановується багато нового матеріалу; формуються навички толерантного спілкування, вміння аргументувати свою точку зору, знаходити альтернативне рішення проблеми тощо.

Підтвердження значущості, ефективності ролі інтерактивних технологій знаходимо у сучасних методичних працях. Це Л.Варзацька, Н.Побірченко, Г.Коберник, О.Дженджера, О.Комар, Л.Кратасюк, І.Досяк, М.Скрипник, О.Стребна, А.Соценко, О.Прищепа, В.Салтишева, Н.Мельник, В.Юрович, І.Лікарчук, С. Набой та ін.

Залежно від мети та форми організації навчальної діяльності учнів, інтерактивні технології О. Пометун пропонує поділяти на чотири групи:

- інтерактивні технології кооперативного навчання.
- інтерактивні технології колективно-групового навчання.

- технології ситуативного моделювання.
- технології опрацювання дискусійних запитань [48, с. 27].

Схарактеризуємо їх та розкриємо можливості їх застосування на уроках мистецтва. До **технологій кооперативного навчання** належать такі інтерактивні технології, як робота в парах і малих групах.

Робота в парах. Таку роботу застосовують і як окрему технологію, і як підготовчий етап до роботи в групах. За умов парної роботи всі діти в класі отримують можливість висловлюватися. Робота в парах дає можливість учням поміркувати, обмінятися ідеями з партнером і лише потім озвучувати свої думки перед класом. Вона розвиває навички спілкування, вміння висловлювати свою думку, критично мислити, переконувати, вести дискусію. Під час роботи в парах можна виконати вправи, які за інших умов потребують багато часу. Це може бути усне або письмове виконання навчальних завдань двома учнями в умовах синхронної роботи всіх пар (Додаток Д).

Під час аналізу підручника з інтегрованого курсу «Мистецтво» ми виокремили завдання, які доречно буде опрацьовувати з учнями в парах, як от:

Рис.2.18 Фрагмент уроку з теми «Милуємося красою Землі» за підручником Л.Масол «Мистецтво» для 4 класів [34, с. 10]

Ще один із варіантів фрагмента уроку – відтворення колективно ритму вірша (за попередньою домовленістю, який саме рядок виконуватиметься соло, а який – в ансамблі).

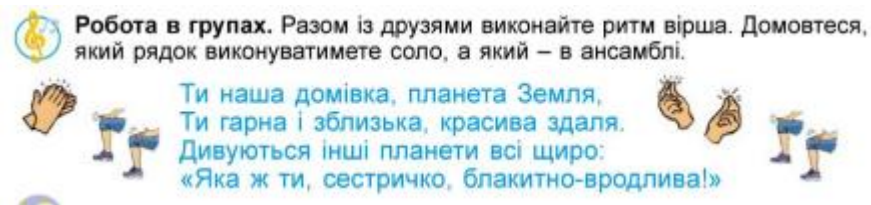

Рис.2.19 Фрагмент уроку з теми «Милуємося красою Землі» за підручником Л.Масол «Мистецтво» для 4 класів [34, с. 9]

Наступна технологія кооперативного навчання *робота в малих групах*. Її варто використовувати для вирішення складних проблем, що потребують колективного розуму.

Навчання в групах – створення різних груп, де учні допомагають один одному й навчають один одного. Вміння ефективно працювати в команді допомагає їм у подальшому житті (Додаток Д).

У підручнику «Мистецтво» передбачено цілу низку завдань, які рекомендовано опрацьовувати з використанням групової роботи. Проілюструємо окремі з них.

Наприклад, учням пропонується заспівати або заграти на інструментах: дуєтом, квартетом та тріо (рис. 2.20), або діти уявляють себе акторами театру та інсценізують вірш «Бременські музиканти» (рис. 2.21).

Рис.2.20 Фрагмент уроку з теми «Мандрівка у світ фантастики» за підручником Л.Масол «Мистецтво» для 3 класів [33, с. 59]

Рис.2.21 Фрагмент уроку з теми «Дружба та братство-найбільше багатство» за підручником Л.Масол «Мистецтво» для 3 класів [33, с. 25]

До **технологій колективно-групового навчання** належать такі, як:

Мікрофон. Ця технологія загальногрупового обговорення, що дає змогу кожному учневі у визначеному порядку щось швидко сказати, висловлюючи свою думку. Наприклад: діти, передаючи мікрофон, називають по черзі слова, терміни, наприклад, кольори і відтінки або частини об'ємного рисунка (полиск, світло, півтінь, власна тінь, рефлекс, падаюча тінь тощо).

Мозковий штурм. Це такий метод вирішення проблеми, коли всі учасники розмірковують над однією і тією самою проблемою і «йдуть на неї в атаку». Цю технологію застосовують, коли потрібні кілька варіантів розв'язання проблеми.

Незакінчені речення. Цю технологію часто поєднують з «мікрофоном», вона дає змогу розвивати в учнів зв'язне мовлення, власні висловлювання, порівнювати їх з іншими, відпрацьовувати вміння говорити коротко, але по суті і переконливо (Додаток Д).

До **технологій ситуативного моделювання** належать такі інтерактивні технології:

Симуляції, або імітаційні ігри. Імітаціями називають процедури з виконанням будь-яких простих відомих дій, які імітують певні явища навколишньої дійсності. Учасники імітації реагують на конкретну ситуацію в рамках заданої програми, чітко виконують інструкцію. Учні можуть виконувати дії індивідуально або у групах. По закінченні імітації учні отримують подібний результат, але він не завжди однаковий. Дуже важливо, щоб ці результати обговорювались. Імітаційні ігри розвивають увагу, навички критичного мислення, сприяють застосуванню на практиці вміння вирішувати проблеми.

Рольова гра. Щоб провести рольову гру, необхідно, щоб кожен її учасник чітко знав свою роль, зміст, мету гри. Мета рольової гри – визначити ставлення до конкретної життєвої ситуації, набути досвіду шляхом гри. Такі ігри використовують і для вироблення конкретних навичок. Вони сприяють формуванню в учнів власного ставлення до ситуації, розвитку уяви, формуванню навичок критичного мислення, співчуття.

До **інтерактивних методів технології опрацювання дискусійних питань** належать наступні.

Метод «Прес». Навчати школярів дискутувати варто з цієї технології. Її застосовують під час обговорення дискусійних питань та під час проведення вправ, у яких необхідно чітко зайняти свою позицію, довести свою точку зору.

Дискутування необхідно розпочинати зі слів зазначених нижче:

1. Позиція: почніть зі слів « *Я вважаю...*»
2. Обґрунтування: починаючи словами « *...тому, що...*», поясніть, на чому ґрунтуються докази на підтримку вашої позиції.
3. Приклад: продовжуйте висловлювання словом «*...наприклад*» та наведіть факти, дані, що підтверджують вашу позицію.
4. Висновки: закінчіть висловлювання «*отже (тому), я вважаю*» і узагальніть свою думку, зробіть висновок про те, як ви оцінюєте даний твір мистецтва. [36, с. 149]

У виступі учні використовують думку експертів, газетні статті, теоретичний матеріал з даної теми, думки інших учнів, слова вчителя тощо.

Дискусія у стилі телевізійного ток-шоу. Учасниками цієї технології є всі учні класу. Її мета – набуття учнями навичок публічних виступів, дискутувань, відстоювання власної позиції, формування громадянської позиції. Ця технологія дає змогу залучити всіх учнів класу до участі, контролювати перебіг дискусії, оцінювати участь кожного. Учитель на такому уроці є ведучим. Він має право ставити запитання або, за браком часу, зупинити того, хто виступає.

У книзі О.Кондратюк «Інтерактивні методи навчання у початковій освіті» зазначено, що застосування інтерактивних технологій – це спосіб створення у класі атмосфери, котра найліпшим чином сприяє співпраці, порозумінню та доброзичливості [15, с. 6]. Інтерактивні форми роботи сприяють максимальному зверненню уваги на кожного здобувача освіти. Діти, працюючи колективно (у групах і парах), спроможні самотужки виконувати запропоновані їм завдання. У процесі цієї роботи вони набувають

навичок дослідницької роботи і вчать долати перешкоди. Крім того інтерактивні форми навчання розвивають комунікативні вміння та навички, допомагають встановленню емоційних контактів між дітьми. Вони вчать критично мислити, дискутувати, самостійно приймати рішення [16, с. 10].

До ефективних технологій, що формують комунікативні здібності дитини в культурному і міжкультурному контекстах відносять також *мультимедійні*. Основний їх пріоритет – викладення матеріалу в цікавій формі, за участі сучасних мультимедійних засобів. Це сприятиме більш успішному засвоєнню програмного матеріалу. Мультимедійні засоби перетворюють уроки на цікаві подорожі, роблячи їх привабливими для учнів. Це медіауроки, віртуальні дошки, карти пам'яті, медіапроекти, творчі презентації, віртуальні екскурсії тощо.

Мультимедійні технології – це технології, які дозволяють за допомогою комп'ютера інтегрувати, обробляти і водночас відтворювати різноманітні типи сигналів, різні середовища, засоби і способи обміну даними, відомостями. [69, с. 149-150].

Під поняттям «*мультимедіа*» (англ. *multimedia*, від лат. *multum* – «багато», *medium* – «засоби») розуміється комплекс апаратних і програмових засобів, які надають можливість користувачеві працювати в діалоговому режимі з різними типами інформації (графікою, текстом, звуком, відео), організованими в єдину систему [35, с. 139].

Наголосимо, що використання мультимедійних засобів є необхідною ланкою у роботі творчого вчителя. Тому, арсенал їх дидактичних можливостей дуже великий. Стисло його можна визначити так:

- урізноманітнення форм подання інформації, навчальних завдань;
- забезпечення зворотного зв'язку, широкі можливості діалогізації навчального процесу;
- широке застосування ігрових прийомів;
- посилення мотивації навчання [61, с. 48].

Проілюструємо використання фрагментів із творів кіномистецтва на уроках із мистецтва за підручником Л.Масол «Мистецтво» для 1-4 класів.

Щодня нас оточує багато цікавих приладів.
Діти захоплюються машинками, літачками, різними роботами.

? Пригадай, з яким ще транспортом ти ознайомлюєшся завдяки мультфільмам.

М/ф «Літачок Ліп» (за мотивами казок Н. Вовк).

Хочеш опинитися на чаюванні разом з Алісою і Білим Кроликом? Тоді нумо на гостини до них у чарівну країну неймовірних пригод!

? Що відбувається на картині? Де це відбувається? Чи є щось незвичайне? Яким посудом користуються герої казки? Як ці предмети прикрашено? Чи можна це зображення назвати фантастичним? А декоративним? Поясни.

М/ф «Аліса» (фрагмент).

Рис. 2.22 Фрагмент уроку з теми
«Дитячі захоплення»
за підручником Л.Масол «Мистецтво»
для 1 класів [31, с. 26]

Рис. 2.23 Фрагмент уроку з теми
«Фантастичні пригоди у країні див»
за підручником Л.Масол
«Мистецтво» для 3 класів [33, с. 88]

Чимало завдань у підручниках спрямовують учнів на пошукову діяльність в Інтернеті. Таку роботу з веб-ресурсами рекомендовано здійснювати за сприяння батьків. Наприклад,

Розгадай ребуси.

На дозвіллі поцікався в інтернеті версіями казки Г. К. Андерсена «Русалонька» в театрі та кіно, зокрема м/ф «Русалонька» (студія Волта Діснея).
З допомогою дорослих спробуй віднайти однойменну комп'ютерну гру українського виробництва.

Рис.2.24 Фрагмент уроку з теми «Людина і природа – єдині» за підручником Л.Масол «Мистецтво» для 3 класів [33, с. 17].

Великі можливості на шляху реалізації проєкту «Нова українська школа» та формуванні комунікативної компетентності учнів відкриває застосування LEGO-технології, яку спрямовано на розвиток конструктивного мислення, уяви, бажання досліджувати, експериментувати, винаходити. Вона дозволяє створити мотивуюче, захоплююче освітнє середовище вивчення ключових предметів шкільної програми, а також сприяє розвитку

комунікативних навичок: вести дискусію та знаходити правильне рішення у спірних ситуаціях [20].

Нині конструктор LEGO є незамінним матеріалом для занять із дітьми в початковій школі. Ця технологія цікава тим, що поєднує елементи гри та експериментування. Учителі завжди знаходять в ній безліч корисного для використання в навчальному процесі. За допомогою LEGO діти вивчають математику, мову, знайомляться з довкіллям і навіть малюють цеглинками!

Заняття з LEGO урізноманітнюють та вдосконалюють навчальний процес, роблять його цікавішим для дітей. Заняття в ігровій формі створюють неповторну атмосферу психологічного комфорту і проходять без нервового напруження, що позитивно позначається на якості засвоєння матеріалу.

Педагог під час організації занять з LEGO – партнер дитини, який підтримує, надихає, за потреби допомагає їй віднайти відповідь на питання. Він мотивує дитину до самостійності, заохочує до рішучих дій. Учитель протягом заняття стає партнером учня, однак є і старшим товаришем: він ставить запитання, радіє успіхам школяра, допомагає у виконанні певних завдань. Так відбувається взаємодія дорослого з дитиною і створюється довірлива атмосфера. LEGO – технологія сприяє також навичкам слухати і чути дорослих та однолітків, розвитку мовлення, вміння висловлювати свої думки та з повагою ставитися до думок оточуючих. [25].

Робота з конструктором дозволяє молодшим школярам у формі пізнавальної гри дізнатися про багато важливих ідей і розвинути необхідні в подальшому житті навички. Правильно організована робота має також великий виховний потенціал, допомагає формувати певні якості особистості – посидючість, терпіння, взаємоповагу, охайність [20].

Таким чином, використання інтерактивних, мультимедійних, LEGO-технологій є потужним джерелом формування в учнів початкової школи комунікативних умінь культурної спрямованості.

Як бачимо, завдяки цим технологіям процес навчання відбувається більш динамічним і результативним. Основне досягнення – зацікавленість учнів, їх готовність до сприйняття нового матеріалу, потреба в одержанні

нових знань і відчуття самостійності. Застосування технології дозволяють робити заняття не однаковими. Відчуття постійної новизни та самостійності сприяє розвитку в учнів допитливості до отримання нових знань.

Висновки до розділу II

У другому розділі *«Організаційно-педагогічні умови формування культурної компетентності учнів початкових класів на уроках мистецтва»* визначено організаційно-педагогічні умови формування в молодших школярів культурної компетентності на уроках мистецтва. Зокрема, до них віднесено:

- реалізація інтегративного підходу до формування культурної обізнаності молодших школярів на матеріалі мистецтва;
- використання мистецтва у розвитку емоційного інтелекту особистості в контексті формування культурної компетентності;
- застосування діяльнісних форм і методів навчання у формуванні культурної компетентності молодших школярів на уроках мистецтва;
- формування в учнів початкової школи комунікативних умінь культурної спрямованості засобами інтерактивних технологій.

Під час розкриття першої організаційно-педагогічної умови – *реалізація інтегративного підходу до формування культурної обізнаності молодших школярів з використанням мистецтва* – розкрито поняття *«інтеграція в мистецькій освіті»* та схарактеризованого його як процес, що забезпечує формування в учнів цілісної і багатовимірної картини світу. Зазначено, що інтегрований курс «Мистецтво» допомагає учням усвідомити багатогранність життєвих реалій засобами різних видів мистецтва. Тому методика викладання зазначеного курсу передбачає багатовекторність тематичних переплетінь, художніх паралелей, емоційно-образних асоціацій між видами мистецтв. Таким чином, учні початкових класів під час виконання інтегрованих завдань збагачують власну уяву, фантазію,

естетичний смак, поглиблюють знання з різних видів мистецтва, творять себе як «людину культури».

Розкриваючи другу організаційно-педагогічну умову – *використання мистецтва у розвитку емоційного інтелекту особистості в контексті формування культурної компетентності*, з'ясовано, що емоційний інтелект є надзвичайно важливим для дітей початкової школи, оскільки для них є характерною чутливість, емоційність, вразливість, емпатія, оцінювальне ставлення до себе та оточуючих. У зазначеному контексті надважливими є читання книг, участь у театральних постановках, ігрові вправи, малювання. Окреслено такі методи розвитку емоційного інтелекту, як фасилітована дискусія (фасилітація – допомагати), драматизація (передача подій) та сугестія (*навіювання та самонавіювання*). Перераховано та пояснено сутність сугестивних та естетотерапевтичних технологій – *експресивні впливи, створення емоціогенних ситуацій*, використання елементів *арт-терапії*. Наголошено на особливостях забезпечення ефективності формування емоційного інтелекту в учнів початкової школи. Підкреслено, що достатній рівень в учнів емоційного інтелекту впливає на високу навчальну успішність, концентрацію уваги, поліпшує протікання мнемічних процесів, відбивається на збагаченні психологічної грамотності дітей.

Розкрито ще одну організаційно-педагогічну умову – *застосування діяльнісних форм і методів навчання у формуванні культурної компетентності молодших школярів на уроках мистецтва*. Звернено увагу на те, що мистецькі види діяльності сприяють формуванню наступних умінь: слухати та чути, дивитися і бачити; виробленню естетичного смаку, здобуттю основ декорування, розвитку дрібної моторики, пластичності та інтонаційної й емоційної виразності мовлення; набуття відчуття ритму (основи читання та письма), правил етикету тощо.

Важливим видом мистецької діяльності є художньо-продуктивна діяльність, яка включає малювання, ліплення, аплікацію. Першочергове завдання цього виду діяльності полягає в чуттєвому пізнанні учнями світу, вихованні пізнавальної і творчої активності, спрямуванні на естетичне

сприйняття багатогранності світу. Наголошено, що почуття прекрасного формується у процесі засвоєння соціального досвіду в активній творчій діяльності.

Підкреслено, що активний розвиток інформаційного простору сприяє широкому застосуванню в освітньому процесі прийомів і методів, які посприяли самостійному здобутті знань, важливої інформації тощо. Не є винятком і початкова школа. Зазначений процес (серед іншого) реалізується завдяки проєктній діяльності. Нині педагогічна наука метод проєктів визначає як систему навчання, у процесі якої учні виконують практичні завдання-проєкти, що поступово ускладнюються. Названо наступні види проєктів: *інформаційний*, *творчий* та *ігрові (рольові)*. *Схарактеризовано кожен із них. Зазначено, що проєкти допомагають використовувати інновації XXI століття, які затребувані сучасним суспільством. Вони повинні навчити учнів швидко та безболісно адаптуватися до змін.*

Розкриваючи четверту організаційно-педагогічну умову – *формування в учнів початкової школи комунікативних умінь культурної спрямованості засобами інтерактивних технологій*, наголошено, що більшість учителів сучасної школи серед низки новітніх технологій віддає перевагу інтерактивним методам навчання як важливим чинникам збагачення життєвої та навчальної компетентностей учнів. Інтерактивне навчання характеризується взаємодією вчителя та учня. Учитель моделює ситуації із життя, застосовує рольові ігри, пропонує учням спільне вирішення проблеми на основі аналізу обставин та відповідної ситуації.

Названо (залежно від мети та форми) чотири групи інтерактивних технологій: кооперативне навчання, колективно-групове навчання, ситуативне моделювання та опрацювання дискусійних запитань. Схарактеризовано кожен з них. Підкреслено максимальне охоплення класу у процесі здобуття дослідницьких навичок.

Наголошено на важливості ще однієї ефективної технології – мультимедійної, яка дозволяє за допомогою технічного засобу інтегрувати, обробляти і водночас відтворювати інформацію. Це медіауроки, віртуальні

дошки, карти пам'яті, медіапроекти, творчі презентації, віртуальні екскурсії тощо.

Підкреслено, що на розвиток в учнів конструктивного мислення, уяви, бажання досліджувати, експериментувати, винаходити нині потужно впливають LEGO-технології, які модернізують та збагачують навчальний процес. Наголошено, що використання інтерактивних, мультимедійних, LEGO-технологій є потужним джерелом формування особистості нового часу, здатної успішно адаптуватися в мультикультурному світі.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Нова українська школа – яскравий приклад прагнення виховання майбутнього покоління на засадах розуміння нагальної необхідності освоєння максимальної кількості важливих знань, умінь та навичок, здатних виховати людину нового часу – високоосвічену, гуманну, людину культури, спроможну поважати та розуміти не лише себе, а й світ навколо себе. Важливу роль у цьому процесі відіграє початкова школа, яка – серед іншого – формує в учнів і культурну компетентність.

У 1 розділі *«Теоретичні основи формування культурної компетентності учнів молодшого шкільного віку»* відповідно до завдань дослідження на основі вивчення наукової літератури обґрунтовано сутність поняття *«компетентність»*, яке визначено як динамічну комбінацію знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, проводити професійну та/або подальшу навчальну діяльність. Поняття *«культурна компетентність»* тлумачимо як здатність особистості аналізувати та оцінювати досягнення національної та світової культури, орієнтуватися в культурному та духовному контексті сучасного суспільства, застосовувати методи самовиховання, орієнтовані на загальнолюдські цінності. *Формування культурної компетентності молодших школярів* передбачає процес набуття

здобувачами освіти здатності співіснувати в суспільстві, керуючись національними й загальнолюдськими духовними цінностями.

У роботі розкрито значення мистецької освіти в розвитку культурної компетентності молодших школярів. Зауважено, що вона – серед іншого – має велику пізнавальну цінність. Твори мистецтва виховують в учнях такі важливі якості, як почуття, емоції, переживання тощо. Мистецька освітня галузь реалізується через інтегровані курси або навчальні предмети за окремими видами мистецтва.

Проаналізовано Типову освітню програму для 1-4 класів (авт. кол. під кер. О. Савченко), визначено, що максимальне формування в молодших школярів культурної компетентності забезпечується через інтегрований курс «Мистецтво», зміст якого представлено такими змістовими лініями, як «Художньо-творча діяльність», «Комунікація через мистецтво» та «Сприймання та інтерпретація мистецтва», що реалізують певні освітні завдання.

Зазначено, що мистецька освіта передбачає формування у школярів емоційного інтелекту – групи ментальних здібностей, що включає розуміння власних емоцій та емоцій оточуючих людей. Система розвитку емоційного інтелекту засобами мистецтва складається з трьох компонентів: когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового і сприяє творчому самовираженню особистості, формує атмосферу довіри, контакту зі своїм творчим «Я» тощо.

Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження дозволив виокремити основні критерії сформованості культурної компетентності молодших школярів: емоційний, пізнавальний, мотиваційно-діяльнісний, комунікативний. Визначено показники цих критеріїв. З урахуванням названих критеріїв та їхніх показників виокремлено рівні сформованості культурної компетентності учнів початкової школи: високий, середній, низький. Ці рівні відтворюють наявність і міру прояву критеріїв і показників культурної компетентності молодших школярів.

З метою діагностики рівня сформованості культурної компетентності

було проведено експериментальне дослідження, базою для якого став Броварський ліцей № 7 Київської області. У дослідженні взяли участь 25 учнів 3-4 класів. Під час дослідження застосовувався комплекс методів, зокрема: адаптований тест Н.Холла «Діагностика емоційного інтелекту», анкетування, педагогічне спостереження, тест «Піктограми», методика «Вибір».

У процесі експериментального дослідження були виявлені такі рівні сформованості культурної компетентності дітей молодшого шкільного віку: високий рівень (28,4%, 7 учнів), середній рівень (62,6%, 16 учнів), низький рівень (9%, 2 учнів). Результати проведеного дослідження дали змогу оцінити рівень сформованості культурної компетентності учнів початкових класів віку як такий, що потребує удосконалення і підтвердили припущення про необхідність проведення цілеспрямованої роботи з його формування.

У розділі 2 *«Організаційно-педагогічні умови формування культурної компетентності учнів початкових класів на уроках мистецтва»* визначено організаційно-педагогічні умови формування в молодших школярів культурної компетентності на уроках мистецтва. Зокрема, це такі:

- реалізація інтегративного підходу до формування культурної обізнаності молодших школярів на матеріалі мистецтва;
- використання мистецтва у розвитку емоційного інтелекту особистості в контексті формування культурної компетентності;
- застосування діяльнісних форм і методів навчання у формуванні культурної компетентності молодших школярів на уроках мистецтва;
- формування в учнів початкової школи комунікативних умінь культурної спрямованості засобами інтерактивних технологій.

Наголошено на тому, що *інтегративний підхід є одним із ключових у формуванні культурної обізнаності молодших школярів з використанням мистецтва*. Інтегроване викладання мистецтва визначається як одна з провідних стратегій формування у школярів цілісної художньої картини

світу. Вона спрямована на пошук тематичних зв'язків, емоційно-образних аналогій тощо між видами мистецтв.

Визначено ефективні інтегративні художньо-педагогічні технології, які сприяють ефективному пізнанню дитини у сфері культури: порівняння, аналогія, синтез, абстрагування, класифікація, узагальнення, систематизація, перенесення. Зауважено, що в цьому процесі винятково важливу роль відіграють асоціації, асоціативні зв'язки, асоціативність. Наголошено, що на сучасному етапі розвитку початкової школи цей підхід набуває важливої ролі у викладанні курсу «Мистецтво». Органічне поєднання компонентів сприяє ефективному досягненню конгруентності – *узгодженості елементів мистецької освіти*.

Наступною організаційно-педагогічною умовою є *використання мистецтва у розвитку емоційного інтелекту особистості в контексті формування культурної компетентності*. Зазначено, що емоційний інтелект є надзвичайно важливим для дітей початкової школи, оскільки для них є характерною чутливість, емоційність, вразливість, емпатія, оцінювальне ставлення до себе та оточуючих. У зазначеному контексті надважливими є читання книг, участь у театральних постановках, ігрові вправи, малювання. Окреслено такі методи розвитку емоційного інтелекту, як фасилітована дискусія (фасилітація – допомагати), драматизація (передача подій) та сугестія (*навіювання та самонавіювання*). Перераховано та пояснено сутність сугестивних та естетотерапевтичних технологій – *експресивні впливи, створення емоціогенних ситуацій*, використання елементів *арт-терапії*. Наголошено на особливостях забезпечення ефективності формування емоційного інтелекту в учнів початкової школи.

Розкрито ще одну організаційно-педагогічну умову – *застосування діяльнісних форм і методів навчання у формуванні культурної компетентності молодших школярів на уроках мистецтва*. Найпоширенішими серед них є різні форми *художньо-творчої діяльності*: малювання, ліплення, аплікація, які сприяють збагаченню художнього смаку, удосконаленню творчих здібностей, умінню концентрувати увагу. У процесі

їх використання відбувається саморозвиток, самовираження та самореалізація особистості. Діяльнісні форми і методи навчання сприяють її подальшій успішній реалізації.

Наголошено, що в сучасному освітньому процесі відповідно до вимог часу широко застосовується *проектна діяльність* – освітня технологія, яка спонукає учнів до самостійної навчальної діяльності, розвиває їхній творчий потенціал. В основу технології покладено розвиток пізнавальних інтересів школярів, самостійний контроль власних знань, розвиток критичного мислення тощо. Розглянуто наступні види проєктів: *інформаційний, творчий, ігровий, які формують в учнів* здатність сприймати і перетворювати дійсність за законами краси тощо. Застосування проєктної технології допомагає дитині повірити у свої сили, набути комунікативних здібностей, збагатити власну уяву тощо.

Четвертою організаційно-педагогічною умовою є *формування в учнів початкової школи комунікативних умінь культурної спрямованості засобами інтерактивних технологій*. Зазначається, що інтерактивні технології нині є провідними методичними інноваціями в освіті. За умови їх застосування навчання набуває діалогічного характеру і реалізується шляхом взаємодії вчителя та учня. Зокрема, це: моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне вирішення проблеми на основі аналізу обставин та відповідної ситуації. Таке навчання створює для всього класу атмосферу співпраці, формує цінності, навички та уміння, окреслює провідну роль учителя.

Залежно від мети та форми організації навчальної діяльності учнів, інтерактивні технології поділяють на чотири групи: інтерактивні технології кооперативного навчання («Робота в парах», «Робота в малих групах»); інтерактивні технології колективно-групового навчання («Мікрофон», «Мозковий штурм», «Незакінчені речення»); технології ситуативного моделювання («Симуляції, або імітаційні ігри», «Рольова гра»); технології опрацювання дискусійних запитань («метод Пресс», «Дискусія у стилі телевізійного ток-шоу»).

Ще однією ефективною технологією є мультимедійна технологія, яка дозволяє за допомогою комп'ютера інтегрувати, обробляти і водночас відтворювати інформацію. Це медіауроки, віртуальні дошки, карти пам'яті, медіапроекти, творчі презентації, віртуальні екскурсії.

Підкреслено, що на розвиток в учнів конструктивного мислення, уяви, бажання досліджувати, експериментувати, винаходити нині потужно впливають LEGO-технології, які модернізують та збагачують навчальний процес. Наголошено, що використання інтерактивних, мультимедійних, LEGO-технологій є потужним джерелом формування особистості нового часу, здатної успішно адаптуватися в мультикультурному світі.

Таким чином, мету дослідження досягнуто, завдання виконано.

Виконане дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Подальших наукових розвідок потребує проблема підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування культурної компетентності молодших школярів засобами мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічний тлумачний словник. 2019. URL : <https://sum.in.ua/s/umova> (Дата звернення: 17.05.2023)
2. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті : Світовий досвід та українські перспективи*. Київ, 2004. С. 47–52
3. Біла І. М. Психологія дитячої творчості. Київ: Фенікс, 2014. 200 с.
4. Букач В. М. Історія української культури. Посібник: методичні рекомендації до самостійної роботи для здобувачів вищої освіти. Одеса: ПНПУ, 2021. 120 с.
5. Весна О.Л. Розвиток емоційного інтелекту на уроках музичного мистецтва: методичний посібник. Хмельницький : Хмельницький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, 2018. 50 с.
6. Вишневський О.І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Дрогобич: Коло, 2003. 528 с.
7. Воробйова Т. В. Формування креативних здібностей молодших школярів у процесі розв'язання навчальних завдань : дис. канд. пед. наук : 13.00.09. Луцьк, 2014. 244 с.
8. Гільберг Т.Г., Тарнавська С.С., Павич Н.М. Методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1-2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу: навч. посіб. Київ: Генеза, 2019. 256 с.
9. Гнатюк М. В. Образотворче і декоративно-прикладне мистецтво. Методика навчання дітей молодшого віку: навч.- метод. посіб. Ч. 2. Івано-Франківськ, 2017. 246 с.
10. Гордійчук О. Є. Екранне та сценічне мистецтво в початковій школі: теорія і практика: навч. посіб. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2017. 180 с.

11. Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> (Дата звернення: 11.03.2023)

12. Дерябіна С. В., Шатайло Н. В. Можливості мистецтва у розвитку емоційного інтелекту особистості. URL: <https://drive.google.com/file/d/1arkdhOJ3WV4DheZShJcUfX9tLGI-C0J/view> (Дата звернення: 07.04.2023)

13. Дерябіна С.В., Резніченко Г.В., Шатайло Н.В. Методичні рекомендації щодо викладання предметів освітньої галузі «Мистецтво» у 2021/2022 навчальному році. URL: https://znayshov.com/FR/9337/metodichni_rekomendacii_schodo_vikladannya_predmetiv_osvitnoyi_galuzi_mistectvo_u_2021_2022_navchal_nomu_roci.pdf (Дата звернення: 07.04.2023)

14. Іванова В. Діагностика розвитку творчого мислення у дошкільному та молодшому шкільному віці. *Наука і освіта: наук.-практ. журн. Півд. наук. Центру АПН України*. 2010. № 2. С. 213 – 218.

15. Інтерактивні методи навчання у початковій школі / упоряд. О.М. Кондратюк. Київ: Шкільний світ, 2011. 104с.

16. Інтерактивні технології навчання у початкових класах / Авт.-упор. І.І. Дівакова. Тернопіль: Мандрівець, 2012.180с.

17. Комаровська О. А. Мистецька освіта: вектори реформування. *Вісник НАПН України*. 2020. Вип. 2. С. 1-6

18. Комаровська О. А. Мистецька освіта: передчуття змін і готовність учителя до них. *Мистецтво та освіта*. 2017. №3(85). С. 11-15

19. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О.В.Овчарук. – К.: “К.І.С.”, 2004. 112 с.

20. Компетентнісний потенціал lego у початковій школі. Інноваційні технології навчання молодших школярів у контексті реформи початкової освіти. *Освітній проект На урок*. 2017. URL: <https://naurok.com.ua/kompetentnisniy-potencial-lego-u-pochatkoviy-shkoli-innovaciyni-tehnologi->

navchannya-molodshih-shkolyariv-u-konteksti-reformi-pochatkovo-osviti-167115.html (Дата звернення: 23.09.2023)

21. Косміна Н. В. Психолого-педагогічний вплив мистецтва на дітей з ООП. *Репозитарій Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. 2020. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/19440/1/71_Kosmyna.pdf (Дата звернення: 25.07.2023)

22. Котляр В. П. Основи образотворчого мистецтва і методика художнього виховання дітей: навч. посіб. Київ: Кондор, 2006. 200 с.

23. Культурологія: термінологічний словник / П.Е. Герчанівська. Київ : Національна Академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2015. - 439

24. Куцик І., Медвідь Т. Естетичний розвиток учнів засобами музичного мистецтва. *Теорія і практика мистецької освіти: збірник наукових праць. Ч. II / ред.-упор. Л. В. Обух (відп. ред.), М. А. Моїсєєва*. Житомир: О. О. Євенок, 2021. С. 92-98

25. Лего-технологія – чарівні цеглинки успіху. *Видавнича група Основа*. 2016. URL: <https://osnova.com.ua/lego-tehnologiya-charivni-tseglinki-uspihu/> (Дата звернення: 23.09.2023)

26. Лемєшева Н.А. Мистецтво: підруч. інтегрованого курсу для 1 кл. закл. заг. середн. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2018. – 128 с.

27. Лупак Н. М. Художня комунікація в площині мистецької освіти: теорія, практика, інновації. *Мистецтво та освіта*. 2019. № 1. С. 6-11

28. Масол Л. М. Методика навчання інтегрованого курсу «Мистецтво». *Генеза*. 2019. URL: https://www.geneza.ua/sites/default/files/product-images/Metodyky/Masol_Mystetstvo_Metodyka.pdf (Дата звернення: 11.04.2023)

29. Масол Л. М. Методика навчання мистецтва у початковій школі : посібник для вчителів. Харків: Видавництво «Ранок», 2006. 256 с.

30. Масол Л. М. Художньо-педагогічні технології в основній школі: єдність навчання і виховання: метод. посіб. Харків: Друкарня Мадрид, 2015. 178 с.

31. Масол Л. М., Гайдамака О. В., Колотило О. М. Мистецтво 1 клас. Київ. *Гене́за*. 2023. 75с. URL : <https://drive.google.com/file/d/1t4GJequ7nRK2OpSqIKhzRqS-72x9HPpg/view> (Дата звернення: 15.05.2023)

32. Масол Л. М., Гайдамака О. В., Колотило О. М. Мистецтво 2 клас. Київ. *Гене́за*. 2019. 112 с. URL : <https://pidruchnyk.com.ua/71-mistectvo-masol-gaydamaka-ocheretyana-kolotilo-2-klas.html> (Дата звернення: 15.05.2023)

33. Масол Л. М., Гайдамака О. В., Колотило О. М. Мистецтво 3 клас. Київ. *Гене́за*. 2020. 128 с. URL : <https://pidruchnyk.com.ua/1514-mystectvo-3-klas-masol-nush.html> (Дата звернення: 15.05.2023)

34. Масол Л. М., Гайдамака О. В., Колотило О. М. Мистецтво 4 клас. Київ. *Гене́за*. 2021. 128 с. URL : <https://pidruchnyk.com.ua/664-mistectvo-masol-gaydamaka-ocheretyana-4-klas.html> (Дата звернення: 15.05.2023)

35. Масол Л. М. Методика навчання інтегрованого курсу «Мистецтво» у 1-2 класах на засадах компетентнісного підходу: навч-метод. посіб. Київ: Гене́за, 2019. 208 с.

36. Масол Л. М. Методика навчання інтегрованого курсу «Мистецтво» у 3-4 класах на засадах компетентнісного підходу: навч-метод. посіб. Київ: Гене́за, 2020. 160 с.

37. Масол Л.М. Компетентнісно-орієнтований підхід до загальної мистецької освіти *Зб. наук. пр. Бердян. держ. пед. університету. Серія: Педагогічні науки*. Бердянськ, 2006. С. 25-31

38. Мачача Т. С. Дизайн і технології. НУШ 1 клас: навч-метод. посіб. для вчителя. Київ: Видавництво «Освіта», 2020. 64 с.

39. Мельник Н.М. Впровадження інтерактивних технологій у навчально-виховний процес. *Початкове навчання і виховання*. 2006. №13. С. 2-3.

40. Методичні рекомендації до Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти). 2021. URL:

<https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/605/0be/86b/6050be86b4f68482865820.pdf> (Дата звернення: 15.04.2023)

41. Мистецтво: особливості викладання в початковій школі: навч.-метод. посіб. / автор-укладач В. П. Мартинова. Харків: Друкарня Мадрид, 2019. 111 с.

42. Мороз М. Особливості емоційного інтелекту учнів старшого дошкільного віку. *Факультет педагогіки і психології*. 2020. Вип. 55. С. 134-136.

43. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / Під заг. ред. Бібік Н. М. Київ: Літера ЛТД, 2019. 208 с. URL: https://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books2/navchalno-metodychny-posibnyky/dlya-pedpraysivnykiv/poradnik_blok-min.pdf (Дата звернення: 19.06.2023)

44. Нова українська школа: теорія і практика формування емоційного інтелекту в учнів початкової школи: навчально-методичний посібник для вчителів початкової школи. Тернопіль: Астон, 2020. 192 с.

45. Новий український тлумачний словник. Близько 20000 слів і словосполучень / укл. Н. Д. Кусайкіна, Ю. С. Цибульник; [за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського]. – Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2008. – 608 с.

46. Половіна О. Дитина в світі мистецтва. *Дошкільне виховання*. 2021. № 2. С. 3–8.

47. Пометун О. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ: [Б. в.], 2007. - 141 с.

48. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посібн. Київ: Видавництво А.С.К., 2004. 136 с.

49. Початкова освіта : Методичні рекомендації щодо використання в освітньому процесі типової освітньої програми для 1 класів закладів загальної середньої освіти; типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти (колективу авторів під керівництвом О. Я. Савченко); методичні коментарі провідних науковців Інституту педагогіки НАПН

України щодо впровадження ідей Нової української школи в початковій освіті. Київ : УОВЦ Оріон, 2018. 160 с.

50. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (Дата звернення: 03.02.2023)

51. Резолюція Європейського парламенту від 20 жовтня 2022 року про культурну солідарність з Україною та механізм спільного реагування на надзвичайні ситуації для культурного відновлення в Європі (2022/2759(RSP)).

URL: https://ukraine.europarl.europa.eu/cmsdata/256912/0171_Resolution%20on%20cultural%20solidarity.pdf (Дата звернення: 18.03.2023)

52. Розвиваємо культурну компетентність учнів. *Освіта нова*. 2019. URL: <https://osvitanova.com.ua/posts/2615-rozvyvaiemo-kulturnu-kompetentnist-uchniv> (Дата звернення: 16.07.2023)

53. Ростовський О. Я. Теорія і методика музичної освіти : Навч.-метод. посібник. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2011. 640 с.

54. Савченко Ю. Ю. Розвиток емоційного інтелекту учнів молодшого шкільного віку. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2014. № 12. С. 12-16.

55. Сухорукова Г.В., Дронова О.О., Голота Н.М., Янцур Л.А. Образотворче мистецтво з методикою викладання в дошкільному навчальному закладі: підручник. за заг. ред. Г.В. Сухорукової. Київ: Видавничий Дім Слово, 2010. 376 с.

56. Сучасний психолого-педагогічний словник. *Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. 2016. URL : <http://ephsheir.phdpu.edu.ua/bitstream/handle/8989898989/2580/%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Дата звернення: 02.06.2023)

57. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О. Я., Шияна Р. Б. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna->

[serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli](#)

(Дата звернення: 08.02.2023)

58. Турчин Т.М. Театральне мистецтво в практиці сучасної початкової школи. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя*. 2021. №2. URL: <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/2163/1/9.pdf> (Дата звернення: 12.07.2023)

59. Філософія: словник термінів та персоналій / В. С. Бліхар, М. А. Козловець, Л. В. Горохова, В. В. Федоренко, В. О. Федоренко. Київ: КВІЦ, 2020. – 274 с.

60. Фітарова І. В. Розвиток емоційного мислення в мистецькій освіті. Розвиток творчої компетентності учнів мистецьких шкіл. *Від традицій до інновацій : матер. всеукр. наук.-практ. конференції*. Херсон, 2020. С. 128-132.

61. Хижнякова В.В. Використання мультимедійних засобів навчання під час викладання курсу «Української мова». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2012. №22. URL: <http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v22/15.pdf> (Дата звернення: 30.09.2023)

62. Художня культура. 10 клас: Тематичні розробки уроків. Рівень стандарту. Академічний рівень / Л. М. Масол, О. В. Гайдамака. Харків: Ранок, 2010. 336 с.

63. Цуканова Н. М. Формування загальнокультурної компетентності учнів початкових класів на основі інтеграції в європейський освітній простір. *Сучасна освіта в Україні: інтеграція в Європейський освітній простір: монографія [електронне видання]*. 2023. URL: <http://dspace.kspu.kr.ua/jspui/handle/123456789/4910> (Дата звернення: 13.04.2023)

64. Чапюк Ю.С. Молодший шкільний вік як сенситивний період щодо розвитку творчого мислення: теоретичні аспекти. *Innovative solutions in modern science*. № 1 (1), 2016. С. 1-15. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/145611713.pdf> (Дата звернення: 22.05.2023)

65. Шатайло Н. В. Використання потенціалу мистецтва у розвитку художньо-образного мислення школярів. URL : <https://drive.google.com/file/d/1embro1O9rtHwc1YLWLhU082gb8Rs5DhP/view> (Дата звернення: 23.03.2023)

66. Шимон Л. П. Розвиток критичного мислення учнів початкових класів. *Вісник Житомирського державного університету*. 2009. № 44. С. 164-167

67. Щекатунова Г.Д. Реалізація компетентнісного підходу у вимірі сьогодення. *Кловський ліцей*. 2016. URL: <http://klovsky77.com.ua/23-naukova-roboty/219.html> (Дата звернення: 11.04.2023)

68. Що таке емоційний інтелект та як його розвивати. *Психологічна студія Сенса*. 2022. URL: <https://www.sens.lviv.ua/shho-take-emocijnyj-intelekt-ta-yak-jogo-rozvyvaty/> (Дата звернення: 15.06.2023)

69. Янкович О. І. Освітні технології сучасних навчальних закладів: навч.-метод. посіб. Тернопіль: ТНПУ ім В. Гнатюка, 2015. 212 с.

70. Cultural Competence. StudySmarter. 2023. URL: <https://www.studysmarter.co.uk/explanations/english/sociolinguistics/cultural-competence/> (Дата звернення: 01.10.2023)

71. Developing Students' Socio-Cultural Competence By Reading English Literature. *Journal of Education and New Approaches*. 2022, №5(2). URL: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2769813> (Дата звернення: 01.10.2023)

72. What is Cultural Competence and How to Develop It? *The Pennsylvania State University*. 2023. URL: <https://extension.psu.edu/what-is-cultural-competence-and-how-to-develop-it> (Дата звернення: 05.10.2023)

Додаток А***Адаптований тест Н.Холла «Діагностика емоційного інтелекту»***

Методика призначена для виявлення здібності особистості розуміти відносини, що репрезентується в емоціях, і керувати своєю емоційною сферою на основі прийняття рішень. Вона складається з 30 тверджень і містить п'ять шкал:

- шкала 1 - "Емоційна обізнаність";
- шкала 2 - "Управління своїми емоціями" (емоційна відхідливість, емоційна нерігідність);
- шкала 3 - "Самомотивація" (довільне керування своїми емоціями);
- шкала 4 - "Емпатія";
- шкала 5 - "Розпізнавання емоцій інших людей" (вміння впливати на емоційний стан інших).

Інструкція

Нижче наведені висловлювання, які так чи інакше відображають різні сторони життя. Праворуч від кожного твердження напишіть цифру, виходячи з вашої ступеня згоди з ним: повністю не згоден (-3 бали); в основному не згоден (-2 бали); почасти не згоден (-1 бал); частково згоден (+1 бал); в основному згоден (+2 бали); повністю згоден (+3 бали).

Тестовий матеріал

1. Для мене негативні і позитивні емоції, є джерелом знань.
2. Саме завдяки моїм негативним емоціям, я розумію, чому мені необхідно щось змінити у власному житті.
3. Я спокійний, коли вказують що робити.
4. Я розумію коли змінюються мої почуття.
5. Я можу бути спокійним і зосередженим, коли це потрібно.
6. Я можу бути веселим, радісним коли це потрібно
7. Я стежу за своїми емоціями.
8. Можу легко впоратися зі своїми почуттями.
9. Мене хвилюють проблеми інших людей.
10. Я швидко відходжу і переключаюся з негативних емоцій на позитивні.
11. Я відчуваю емоції інших.

12. Я можу заспокоїти свого однокласника/однокласницю коли вони засмучені.
13. Труднощі мене не лякають.
14. Я можу творчо вирішувати деякі питання, завдання, проблеми.
15. Бажання інших людей для мене часто є зрозумілими.
16. Я швидко заспокоююся і зосереджуюся на завданні.
17. Я аналізую свої негативні почуття (що мене засмутило, що викликало роздратування).
18. Я здатний швидко заспокоїтися після несподіваного засмучення.
19. Знання моїх справжніх почуттів ,є корисним.
20. Я намагаюсь максимально осмислити емоції інших, навіть якщо люди їх не виявляють відкрито.
21. Я можу добре розпізнавати емоції за виразом обличчя.
22. Я легко справляюся з негативними емоціями, коли необхідно щось зробити.
23. У спілкуванні з однокласниками, я розумію їхні потреби.
24. Мене вважають співчутливим/співчутливою.
25. Розуміння свого почуття, допомагають у житті.
26. Я можу підняти іншим настрій.
27. Іноді зі мною радяться з питань спілкування з іншими.
28. Я добре підлаштовуюся під емоції інших.
29. Я надихаю інших на виконання завдань.
30. Я легко відходжу від переживання неприємностей.

КЛЮЧ : Шкала 1 - пункти 1, 2, 4, 17, 19, 25. Шкала 2 - пункти 3, 7, 8, 10, 18, 30. Шкала 3 - пункти 5, 6, 13, 14, 16, 22. Шкала 4 - пункти 9, 11, 20, 21, 23, 28. Шкала 5 -пункт 12, 15,24, 26, 27,29

Обробка та інтерпретація РЕЗУЛЬТАТІВ

Рівні парціального емоційного інтелекту у відповідності зі знаком результатів: **14 і більше** - високий; **8-13** - середній; **7 і менш** - низький.

Інтегративний рівень емоційного інтелекту з урахуванням домінуючого знака визначається за такими кількісними показниками: **70 і більше** - високий; **40-69** - середній; **39 і менше** - низький.

Тест “Піктограми”

(для виявлення естетичної оцінки об'єктів та явищ оточуючого світу)

Переглянувши картинки, за допомогою смайликів, відзнач, які почуття вони у тебе викликають:

1.

2.

3.

4.

5.

6.

Додаток В

Анкета

1. Як ти вважаєш, яку людину можна назвати культурною? Створи «портрет» культурної людини (з'єднай стрілками).

Ставиться з повагою до інших людей

Освічена

Емоційна, не завжди контролює власні емоції

Прагне пізнати щось нове

Не переймається думкою інших

Знає історію та культуру свого та інших народів та однаково цінує їх

Знає мови, грамотно і красиво розмовляє

Дотримується моральних норм у взаєминах з оточенням

Виявляє приязнь лише до тих, хто їй подобається

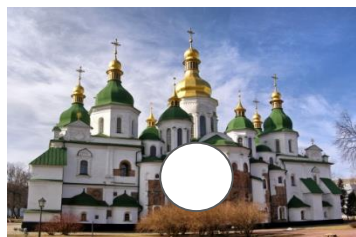
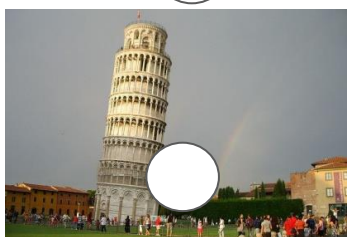
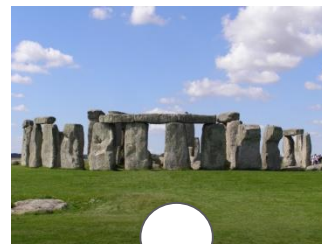
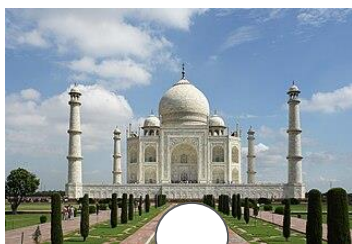
Знає і шанує лише історію і культуру власного народу

Стежить за своїм зовнішнім виглядом

Має потяг до прекрасного, любить природу та мистецтво

2. Що це за пам'ятка культури?

1. Пізанська вежа (Італія), 2. Тадж-Махал (Індія), 3. Ейфелева вежа (Франція), 4. Стоунхендж (Велика Британія), 5. Піраміда Хіопса (Єгипет), 6. Софіївський собор (Україна) і т.д.

3. Поєднай митця з країною, яку він представляє:

1. Фридерік Шопен	А. Нідерланди
2. Каміль Сен-Сенс	Б. Україна
3. Вінсент ван Гог	В. Польща
4. Едвард Гріг	Г. Франція
5. Катерина Білокур	Д. Норвегія
6. Антоніо Вівальді	Е. Італія

4. Упізнай країну

1. Україна 2. Польща 3. Німеччина

5. До класу зайшла вчителька Наталя Петрівна та новенький учень. Він був іншої національності та трохи незвичної зовнішності. Його звали Ян Бо, що, як сказав сам хлопчик, означає «бути дослідником». Вчителька запитала, чи хоче хтось з дітей ознайомити Яна Бо з класом, учнями, школою. Чи ти погодився/погодилася б на цю пропозицію, якби навчався/навчалася у цьому класі?

Так

Ні

6. Чи хотів/хотіла б ти мати серед своїх друзів чи приятелів дитину іншої національності?

*Так**Ні*

7. Чи любиш ти читати?

*Так**Ні*

Якщо так, напиши, яку книжку ти прочитав/прочитала востаннє.

8. Чи відвідуєш разом з батьками культурні заклади – музеї, театри, картинні галереї, кінотеатри, фестивалі?

*Так**Ні*

Якщо так, напиши свої враження від останнього відвідування.

9. Чи багато у тебе друзів?

*Так**Ні*

10. Які риси характеру тобі допомагають знаходити нових друзів?

Методика “Вибір”

(для діагностики рівня сформованості естетично привабливих міжособистісних взаємин)

Якими словами ти б схарактеризував дії дітей (обери з пропонованого переліку)?

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____

Можливі варіанти: *красиво, приємно, гарно, милосердно, нікчемно, потворно, жахливо, жалюгідно*

Робота в парах

Мета технології: можна використовувати для досягнення будь-якої дидактичної мети: засвоєння, закріплення, перевірки знань тощо. За умов парної роботи всі діти в класі отримують рідкісну за традиційним навчанням можливість говорити, висловлюватись. Робота в парах дає учням час подумати, обміняти ідеями з партнером і лише потім озвучувати свої думки перед класом. Вона сприяє розвитку навичок спілкування, вміння висловлюватись, критичного мислення, вміння переконувати й вести дискусію.

Порядок роботи:

Крок 1. Запропонуйте учням завдання, поставте запитання для невеличкої дискусії чи аналізу гіпотетичної ситуації. Після пояснення питання або фактів, наведених у завданні, дайте їм 1-2 хвилини для продумування можливих відповідей або рішень індивідуально.

Крок 2. Об'єднайте учнів у пари, визначте, хто з них буде висловлюватись першим, і попросіть обговорити свої ідеї один з одним. Краще відразу визначити час на висловлення кожного в парі і спільне обговорення. Це допомагає звикнути до чіткої організації роботи в парах. Вони мають досягти згоди (консенсусу) щодо відповіді або рішення.

Крок 3. По закінченні часу на обговорення кожна пара представляє результати роботи, обмінюється своїми ідеями та аргументами з усім класом. За потребою це може бути початком дискусії або іншої пізнавальної діяльності.

Додаткові вказівки

Використання такого виду співпраці сприяє тому, що учні не можуть ухилитися від виконання завдання. Під час роботи в парах можна швидко виконати вправи, які за інших умов потребують великої затрати часу. Серед них можна назвати такі:

- Обговорити короткий текст, завдання, письмовий документ.
- Узяти інтерв'ю і визначити ставлення партнера до заданого читання, лекції, відео чи іншої навчальної діяльності.
- Зробити критичний аналіз чи редагування письмової роботи один одного.
- Сформулювати підсумок уроку чи серії уроків з теми.
- Розробити разом питання до викладача або до інших учнів.
- Проаналізувати разом проблему, вправу чи експеримент.
- Протестувати та оцінити один одного.
- Дати відповіді на запитання вчителя.
- Порівняти записи, зроблені в класі.

Робота в малих групах

Мета технології: роботу в групах варто використовувати для вирішення складних проблем, що потребують колективного розуму. Якщо витрачені зусилля й час не гарантують бажаного результату, краще вибрати парну роботу або будь-яку з інших технологій для швидкої взаємодії. Використовуйте малі групи тільки в тих випадках, коли завдання вимагає спільної, а не індивідуальної роботи.

Обладнання: це можуть бути картки із завданнями для кожної групи або аркуші з фрагментами тексту, який читають учні. Можна також приготувати кольорові позначки для об'єднання учнів у групи. Для презентації результатів групової роботи часто потрібні папір і маркери.

Порядок роботи:

Крок 1. Об'єднайте учнів у групи. Почніть із груп, що складаються з трьох учнів. П'ять-шість осіб – це оптимальна верхня межа для проведення обговорення в рамках малої групи.

Крок 2. Запропонуйте учням пересісти по групах. Переконайтеся в тому, що учні сидять по колу – “пліч-о-пліч, віч-на-віч”. Усі члени групи повинні добре бачити один одного.

Крок 3. Повідомте (нагадайте) учнів про ролі, які вони повинні розподілити між собою і виконувати під час групової роботи:

Спікер, голова (керівник групи). Під час роботи групи він:

- ◆ зачитує завдання групі;
- ◆ організовує порядок виконання;
- ◆ пропонує учасникам групи висловитися по черзі;
- ◆ заохочує групу до роботи;
- ◆ підбиває підсумки роботи;
- ◆ визначає доповідача.

Секретар. Під час роботи групи він:

- ◆ веде записи результатів роботи групи;
- ◆ записи веде коротко й розбірливо;
- ◆ як член групи повинен бути готовий висловити думки групи при підбитті підсумків чи допомогти доповідачеві.

Посередник. Під час роботи групи він:

- ◆ стежить за часом;
- ◆ заохочує групу до роботи.

Доповідач:

- ◆ чітко висловлює думку групи;
- ◆ доповідає про результати роботи групи.

Будьте уважні до запитань внутрішньогрупового керування. Забезпечте обов'язковий розподіл ролей у кожній групі демократичним шляхом.

Крок 4. Дайте кожній групі конкретне завдання й інструкцію (правила) щодо організації групової роботи. Намагайтеся зробити свої інструкції максимально чіткими. Малоймовірно, що група зможе сприйняти більше однієї чи двох, навіть дуже чітких, інструкцій за один раз.

Крок 5. Коли групи працюють, слідкуйте за їхньою роботою та за часом. Надавайте групам необхідну допомогу і досить часу на виконання завдання. Зупинившись біля визначеної групи, не

відволікайте увагу на себе. Подумайте про свою роль у подібній ситуації. Подумайте, чим зайняти групи, які впраються із завданням раніше за інших.

Крок 6. Запропонуйте групам представити результати роботи. Важливими моментами групової роботи є опрацювання змісту та представлення групами результатів колективної діяльності. Залежно від змісту та мети навчання можливі різні варіанти організації роботи груп. Вони описані нижче.

Крок 7. Запитайте учнів, чи була проведена робота корисною і чого вони навчилися. Використайте їхні ідеї наступного разу. Прокоментуйте роботу груп з точки зору її навчальних результатів і питань організації процедури групової діяльності.

Додаткові вказівки

Готуючи групову роботу, обов'язково подумайте про те, як ваш метод заохочення (оцінки) впливає на застосування методу роботи в малих групах. Забезпечте нагороди за групові зусилля.

Будьте готові до підвищеного шуму, характерного для методу спільного навчання.

Варіанти організації роботи груп:

“Діалог”. Суть його полягає в спільному пошуку групами узгодженого рішення. Це знаходить своє відображення у кінцевому тексті, переліку ознак, схемі тощо. Діалог виключає протистояння, критику позиції тієї чи тієї групи. Всю увагу зосереджено на сильних моментах у позиції інших.

Клас об'єднується у 5-6 робочих груп і групу експертів з сильних учнів. Робочі групи отримують 5-10 хвилин для виконання завдання. Група експертів складає свій варіант виконання завдання, стежить за роботою груп і контролює час. По завершенні роботи представники від кожної робочої групи на дошці або на аркушах паперу роблять підсумковий запис. Потім, по черзі, надається слово одному доповідачеві від кожної групи. Експерти фіксують спільні погляди, а на завершення пропонують узагальнену відповідь на завдання. Групи обговорюють і доповнюють її. До зошитів занотовується кінцевий варіант.

“Синтез думок”. Дуже схожий за метою та початковою фазою на попередній варіант групової роботи. Але після об'єднання в групи і виконання завдання учні не роблять записів на дошці, а передають свій варіант іншим групам, які доповнюють його своїми думками, підкреслюють те, з чим не погоджуються. Опрацьовані таким чином аркуші передаються експертам, які знову ж таки зіставляють написане з власним варіантом, роблять загальний звіт, котрий обговорює весь клас.

“Спільний проект”. Має таку саму мету та об'єднання в групи, що й діалог. Але завдання, які отримують групи, різного змісту та висвітлюють проблему з різних боків. По завершенні роботи кожна група звітує і записує на дошці певні положення. В результаті з відповідей представників груп складається спільний проект, який рецензується та доповнюється групою експертів.

“Пошук інформації”. Різновидом, прикладом роботи в малих групах є командний пошук інформації (завичай тієї, що доповнює раніше прочитану вчителем лекцію або матеріал попереднього уроку, домашнє завдання), а потім відповіді на запитання. Використовується для того, щоб оживити сухий, іноді нецікавий матеріал.

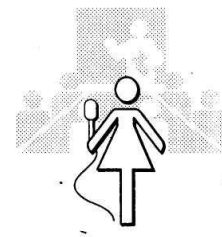
Для груп розробляються запитання, відповіді на які можна знайти в різних джерелах інформації. До них можуть належати:

- роздатковий матеріал;
- документи;
- підручники;
- довідкові видання;
- доступна інформація на комп'ютері;
- артефакти (пам'ятки матеріальної культури);
- прилади.

Учні об'єднуються в групи. Кожна група отримує запитання по темі уроку. Визначається час на пошук та аналіз інформації. Наприкінці уроку заслуховуються повідомлення від кожної групи, які потім повторюються і, можливо, розширюються всім класом.

Мікрофон

Мета технології: надає можливість кожному сказати щось швидко, по черзі, відповідаючи на запитання або висловлюючи свою думку чи позицію.

Порядок роботи:

Крок 1. Поставте запитання класу.

Крок 2. Запропонуйте класу якийсь предмет (ручку, олівець тощо), який виконуватиме роль уявного мікрофона. Учні передаватимуть його один одному, по черзі беручи слово.

Крок 3. Надавайте слово тільки тому, хто отримує “уявний” мікрофон.

Крок 4. Запропонуйте учням говорити лаконічно й швидко (не більше ніж 0,5-1 хвилину).

Крок 5. Не коментуйте і не оцінюйте подані відповіді.

Незакінчені речення

Мета технології: часто поєднується з “Мікрофоном” і дає можливість ґрунтовніше працювати над формою висловлення власних ідей, порівнювати їх з іншими. Робота за такою методикою дає присутнім змогу долати стереотипи, вільніше висловлюватися щодо запропонованих тем, відпрацьовувати вміння говорити коротко, але по суті й переконливо.

Порядок роботи: Визначивши тему, з якої учні будуть висловлюватись в колі ідей або використовуючи уявний мікрофон, учитель формулює незакінчене речення і пропонує учням висловлюючись закінчувати його. Кожний наступний учасник обговорення повинен починати свій

виступ із запропонованої формули. Учні працюють з відкритими реченнями, наприклад: “На сьогоднішньому уроці для мене найбільш важливим відкриттям було...”, або “Ця інформація дозволяє нам зробити висновок, що...”, або “Це рішення було прийнято тому, що...” тощо.

Мозковий штурм

Мета технології: використовується для вироблення кількох рішень конкретної проблеми. Мозковий штурм спонукає учнів проявляти уяву та творчість, дає можливість їм вільно висловлювати свої думки. Мета “мозкового штурму” чи “мозкової атаки” в тому, щоб зібрати якомога більше ідей щодо проблеми від усіх учнів протягом обмеженого періоду часу.

Порядок роботи:

Крок 1. Після презентації проблеми та чіткого формулювання проблемного питання (його краще записати на дошці) запропонуйте всім висловити ідеї, коментарі, навести фрази чи слова, пов’язані з цією проблемою.

Крок 2. Запишіть усі пропозиції на дошці чи на великому аркуші паперу в порядку їх виголошення без зауважень, коментарів чи запитань.

Крок 3. По завершенні роботи обговоріть висунуті ідеї.

Додаткові вказівки:

1. Під час “висування ідей” не пропускайте жодної.
2. Якщо ви будете судити про ідеї й оцінювати їх під час висловлювання, учні зосередять більше уваги на відстоюванні своїх ідей, ніж на спробах запропонувати нові і більш досконалі.
3. Необхідно заохочувати всіх до висування якомога більшої кількості ідей. Варто підтримувати й фіксувати навіть фантастичні ідеї. (Якщо під час мозкового штурму не вдасться одержати багато ідей, це може пояснюватися тим, що учасники піддають свої ідеї цензурі – двічі подумують, перед тим як висловлять).
4. Кількість ідей заохочується. В остаточному підсумку кількість породжує якість. В умовах висування великої кількості ідей учасники штурму мають можливість пофантазувати.
5. Спонукайте всіх учнів розвивати або змінювати ідеї інших. Об’єднання або зміна висунутих раніше ідей часто веде до висунення нових, що перевершують первинні.
6. У класі можна повісити такий плакат:

А. Кажіть усе, що спаде на думку.

Б. Не обговорюйте і не критикуйте висловлювання інших.

В. Можна повторювати ідеї, запропоновані будь-ким іншим.

Г. Розширення запропонованої ідеї заохочується.

7. На закінчення обговоріть й оцініть запропоновані ідеї.